

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Колоїз Ж. В.

Протокол № _____

«_____» _____ 2018 р.

Реєстраційний № _____

«_____» _____ 2018 р.

**НАЗВИ ПРЕДМЕТІВ ДОМАШНЬОГО НАЧИННЯ
В ПОЕМІ «ЕНЕЇДА» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО:
СКЛАД, ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи ЗУМЛ-м-17
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
Українська мова і література
Сокур Ольги Олександрівни

Керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент **Вербовий М. В.**

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії : _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ ПРО ІНШОМОВНУ ТА КОРИННУ ЛЕКСИКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	6
1.1. З історії дослідження лексики сучасної української мови.....	6
1.2. Розмовно-побутова лексика в українській мові.....	11
1.3. Особливості форми та семантики українських слів на позначення хатнього начиння.....	14
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. НАЗВИ РЕЧЕЙ ДОМАШНЬОГО ВЖИТКУ ЗА ПОЕМОЮ «ЕНЕЇДА» І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО	23
2.1. Найменування жіночого та чоловічого одягу.....	23
2.2. Іменні форми на позначення аксесуарів.....	29
2.3. Вживання слів на позначення меблів.....	30
2.4. Особливості назв на позначення посуду.....	33
2.5. Номени на позначення музичних інструментів.....	36
2.6. Терміни на позначення зброї.....	38
Висновки до другого розділу.....	41
РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИКА РІЗНОМАНІТНИХ ПРЕДМЕТІВ ДОМАШНЬОГО ПОБУТУ ЗА СЛОВНИКОМ «ОПЫТ РУССКО- УКРАИНСКОГО СЛОВАРЯ» М. М. ЛЕВЧЕНКА	42
3.1. Номени лексико-тематичної групи «Одяг».....	42
3.2. Номени лексико-тематичної групи «Аксесуари».....	47
3.3. Номени лексико-тематичної групи «Меблі. Хатнє начиння»	50
3.4. Номени лексико-тематичної групи «Посуд»	53
3.5. Номени лексико-тематичної групи «Музичні інструменти. Зброя»...55	55
Висновки до третього розділу.....	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71

ВСТУП

У XVI–XVII ст. на Україні активно розвивалася ділова писемність і таким чином було створено велику кількість документів. Однак в українському мовознавстві опубліковано і проаналізовано досі невелику їх кількість. У наш час проводиться активна наукова робота над давніми текстами, вивчають їх лексичні особливості, фонетичні характеристики та синтаксичну структуру.

Науковці здійснюють описи лексики за окремими тематичними групами, а саме побутову лексику досліджує – Ф. Бабій, сільськогосподарську лексику – Й. Дзендзелівський; лексику будівництва – Л. Дорошенко, О. Євтушок та ін.

Тоді як лексика на позначення хатнього начиння стала важливим явищем для таких науковців як Л. Анохіна, Н. Власова, В. Губарева, С. Дмитрієва, Н. Ільїнська, Т. Карасьова, І. Лутовінова, О. Малоземліна.

Актуальність нашої роботи визначається необхідністю дослідження системних зв'язків в окремій групі лексики, що позначає назви домашнього начиння в тексті І. Котляревського «Енеїда» та у зіставленні з працею М. Левченка «Опыт русско-украинского словаря», що дозволяє краще пізнати як системну організацію лексики в художньому творі, так і системні зв'язки в цій тематичній групі лексики.

Для сучасного розвитку мовознавства взагалі, й українського зокрема, актуальним є всебічне вивчення тематичних груп, якнайтісніше пов'язаних з життям і побутом народу, різноманітними реаліями та фрагментами матеріальної і духовної культури. Етнолінгвістичні студії, подаючи мовні факти на широкому історичному й етнографічному тлі, покликані збагатити науку про людину й суспільство новими матеріалами, розкрити невідомі сторінки історії народу, становлення й розвиток його духовності. Проте не всі групи лексики української мови знайшли глибоке наукове висвітлення з відповідним теоретичним обґрунтуванням. Зокрема до таких належать тематичні групи «назви одягу», «назви аксесуарів», «назви меблів», «назви посуду», «музичних інструментів» і «зброї».

Мета роботи дослідити і вивчити склад та особливості функціонування лексико-тематичної групи «хатнє начиння» в поемі І. Котляревського «Енеїда» та в праці М. Левченка «Опыт русско-украинского словаря».

Для досягнення зазначеної мети потрібно розв'язати такі **завдання**:

- зібрати фактичний матеріал із художнього тексту поеми «Енеїда» та лексикографічної праці «Опыт русско-украинского словаря»;
- зробити класифікацію зібраного фактичного матеріалу;
- проаналізувати фактичний матеріал з погляду фонетичних, граматичних та лексичних особливостей;
- зіставити отримані дані з фактами сучасної української літературної мови та зробити відповідні висновки;
- подати до розглядуваних слів етимологію.

Об'єктом дослідження є мова поеми «Енеїда» І. Котляревського та праця М. Левченка «Опыт русско-украинского словаря».

Предметом дослідження є лексика, що називає хатнє начиння.

Джерельною базою послужили тексти «Енеїди» та «Опыта русско-украинского словаря» і відповідні лексикографічні праці.

Основні методи дослідження: теоретичний аналіз (вивчення основних понять із лексикології); критичний аналіз (дослідження проблеми класифікації лексики на позначення хатнього начиння); теоретичний синтез (узагальнення теоретичних відомостей про лексику на позначення предметів домашнього начиння та їх уживання у художньому творі); системний аналіз (добір фактичного матеріалу та його групування); описово-порівняльний метод (опис і порівняння особливостей слів, вживання архаїзмів, історизмів, застарілої та церковної лексики).

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що результати проведеного дослідження сприятимуть подальшій розробці окреслених проблем. Досліджуваний матеріал може використовуватися при укладанні навчальних посібників з лексикології на позначення іменних форм хатнього декору.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (60 позицій), списку опрацьованих джерел (5 позицій). Повний обсяг дослідження – 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ ПРО ІНШОМОВНУ ТА КОРИННУ ЛЕКСИКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

1.1. З історії дослідження лексики сучасної української мови

Як відомо, справжнє багатство мови криється в її підґрунті, народному й історичному словникові [1, с. 10], діалектна лексика в певній своїй частині здатна зберігати елементи глибокої давнини, незважаючи на те, що в іншій вона реагує на будь-які зміни в житті мовців [11, с. 249].

Лексика (від. гр. *lexis* – слово) – це сукупність уживаних у мові слів, з якими пов'язані певні значення, закріплені в суспільному вжитку» [43, с. 143]. Лексика – це сукупність слів певної сфери вживання [17, с. 83].

За Е. Сепіром, «мова є вказівкою на розуміння культури», а «лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу» [14, с. 113].

Лексикологія – розділ мовознавства, який вивчає словниковий склад мови [60, с. 150; 36, с. 38; 10, с. 98] і слово як його основну одиницю [10, с. 98]. Добре вивчення української мови завжди залежить від глибини нашого знання живої народної мови, тобто, досліди живої мови – найцінніше джерело для вивчення української мови. Дослідження живої мови дають нам цінний матеріал, подають не тільки звуковий опис її стану, але й матеріал про її долю, – про її розвиток, зміни, чужі впливи, значення і походження слів. Тому записи живої мови завжди мали й тепер мають першорядне значення для цілої науки мовознавства.

Лексикографія – це 1) розділ мовознавства, який розробляє теоретичні принципи укладання словників. 2) збирання слів і укладання словників як опис лексики живої мови. 3) сукупність словників даної мови і наукових праць із цієї галузі [44, с. 320].

Нормативні словники найвиразніше засвідчують збагачення сучасної української літературної мови діалектною лексикою. Слід зазначити, що не всі функціональні стилі сучасної літературної мови однаковою мірою поповнюються діалектною лексикою. Вона проникає передусім у мову художньої літератури, де лексичні діалектизми проходять атестацію на життєздатність, а потім уже стають або не стають надбанням усієї літературної мови. Діалектна лексика продовжує бути одним із джерел збагачення української літературної мови і в наші дні. Прийняті художньою літературою слова з говорів потрапляють у словники сучасної мови [24, с. 25–27].

Одним із найактуальніших напрямів сучасних лінгвістичних досліджень є вивчення динамічних змін словникового складу як літературної, так і діалектної мови, оскільки мова динамічна система, яка має здатність постійно змінюватися, оновлюватися. Як зазначають дослідники, найбільших змін зазнає саме лексична система української літературної та діалектної мови [8, с. 133–135].

Мова збагачується не лише завдяки розвитку багатозначності слів і постійному творенню нових лексем, а й за рахунок запозичень.

Українська мова в різні часи більшою чи меншою мірою запозичувала слова із слов'янських мов – давньоболгарської, польської й російської; з античних мов грецької, латинської з тюркських мов та із західноєвропейських – французької, німецької, англійської, італійської тощо. [58, с. 201].

С. Федорець [58, с. 1] проаналізував шляхи виникнення нових термінів у сучасній українській літературній мові та їх значень. У. Мрозіцька [28, с. 1] розглядає запозичені слова за різними критеріями потрапляння до складу сучасної української мови.

Різноманітні погляди на ключові аспекти запозичення висвітлені в працях О. Стишова [46, с. 1]. Мовознавець розглядає запозичення слів як ефективний сучасний спосіб збагачення лексичного складу мови. Науковець вважає, що чим глобальніші зміни в житті, тим інтенсивніше змінюється лексика, тим вона плінніша. Адже відомо, що лексичний склад мови зазнає модифікацій не лише

поступово та безперервно, а й нерівномірно. Це відбувається переважно в часи значних соціально-культурних зрушень.

Нові лексеми відіграють основну роль у збагаченні словникового складу української мови. Л. Струганець стверджує, що розвиток словникового складу літературної мови – це «діалектично взаємопов'язані процеси, результатами яких є: поповнення новими лексичними одиницями; поступове звуження вживання, а згодом і вихід окремих номенів, що з певних причин виявилися застарілими; семантична трансформація; стилістична транспозиція слів, що уже існують...» [47, с. 46].

Д. Мазурик вважає, що потрібно дотримуватися двох основних критеріїв нормативності нових лексем:

1) критерій доцільності (має бути вирішальним щодо потрапляння нових слів з інших мов). Критерій доцільності визначає, наскільки нове слово є потрібним для української мови;

2) критерій правильності (він повинен діяти стосовно новоутворень чи то від питомої лексики, чи від запозиченої). Правильність новотворів означає їхню підпорядкованість структурним законам мови [23, с. 10].

Лексична система української мови безперервно поповнюється новими словами, зокрема авторськими лексичними новотворами, значна кількість яких не потрапляє до загальномовних словників, що створює певну прогалину в мовному розвитку [25, с. 256].

Динаміка суспільних відносин, зміни в будь-якій сфері життя окремої країни – усе це зумовлює появу лексичних інновацій, які охоплюють:

- 1) новотвори, що з'явилися на ґрунті української мови;
- 2) запозичення зі слов'янських та європейських мов);
- 3) лексеми, що зазнали процесу семантичної переорієнтації;
- 4) лексичні одиниці, що мігрують у межах лексичної системи від периферії до центру і навпаки (процеси актуалізації та пасивізації).

Історична лексикологія української мови, незважаючи на те, що її вивчення почалося ще у першій половині XIX ст., опрацьована дуже слабо. Це пояснюється, принаймні, трьома причинами:

- 1) слабкою дослідженістю з лексикографічного погляду пам'яток історії нашої мови (як староруських, так і староукраїнських);
- 2) недостатньою розвиненістю української лексикографії;
- 3) слабкою вивченістю української лексики з погляду етимологічного, що виявляється, між іншим, й у тому, що етимологічні словники української мови тривалий час були зовсім відсутні [34, с. 150–52].

Як зазначає Г. Войтів, найбільшу кількість назв одягу містять ділові документи, характер яких вимагав детального опису предметів, що дозволяє виявити лексико-семантичні компоненти, які складають значення окремих лексем; на матеріалі ділових документів найкраще простежується поширення назв одягу, а саме територіальне [6, с. 20–22].

Лексика сучасної української мови склалась у процесі її тривалого історичного розвитку і становить продукт багатьох епох. Формування та розвиток її тісно пов'язані з історією українського народу.

За своїм походженням вона неоднорідна. Найбільша частина її, близько 90%, належить до так званої корінної української лексики, що ведуть свій початок від індоєвропейської мовної спільності, слова що виникли в спільнослов'янській мові та слова давньоруського походження, а також весь лексичний фонд створений на українському ґрунті. Решту лексичного складу сучасної української мови становлять запозичення з інших мов [48, с. 101].

Найдавніший шар корінної української лексики, що є її ядром, складають слова, успадковані через праслов'янську мову.

У процесі розвитку праслов'янської лексики, незважаючи на її велику стійкість, одні слова зазнали в ній певних структурно-семантичних змін, інші зовсім випали з її складу, а ще інші стали основою для творення нових слів або й цілих її груп. З розпадом слов'янської мовної єдності багато індоєвропейців у більш або менш істотно зміненому вигляді перейшли в лексику окремих

слов'янських мов, що й споріднює її з лексикою інших індоєвропейських мов [48, с. 101].

Лексика утворена в період формування та розвитку української мови. Власне українська лексика охоплює такі найпоширеніші тематичні та лексико-семантичні групи:

- суспільно-політичні, адміністративні та військові назви: *власність, галузь, громада, підпорядкування, працівник, промовець*;
- назви житла, будівель та їх частин: *будівля, криниця, помешкання, приміщення, садиба, хата, віконниця, завіси, закуток, кімнатка*;
- назви одягу та взуття: *бріль, капелюх, кожух, намітка, очіпок, свита, сорочка, штани, спідниця, стрічка, хустка, хустина*;
- назви продуктів, страв, напоїв: *борошно, пластівці, борщ, яловичина, вареники, галушки, голубці, затірка, капуста*;
- назви, пов'язані з сільським господарством: *віялка, гречка, жнивварка, зерноховище, мірошник, молотарка, олійня, оранка*;
- абстрактні назви: *добробут, зміст, мрія, надія, поступ, розпука, свідомість, сумнів, уважність, уява, халепа*;
- назви якостей: *високоякісний, кмітливий, мужній, обачний, похлибий, сумлінний, чемний*» [48, с. 100–118].

«Серед власне українських слів є чимало прислівників: *зопалу, осторонь, напростець*. Тільки в українській мові є прийменники *біля, від, посеред, між, задля, коло, щодо*; сполучники *та, бо, чи, аби, або, проте*» [59, с. 196–197].

Так, назви предметів і явищ матеріальної та духовної культури, які вийшли з ужитку через різноманітні причини (переважно екстралінгвальні), забуваються, стираються з пам'яті діалектоносіїв. Процеси появи нових слів та зникнення старих здебільшого взаємозумовлені. Тому розвиток людського суспільства, зміни в його матеріальній та духовній культурі, модернізація всіх сфер життя, зокрема народного господарства, – визначальні позамовні чинники, наслідком яких є зникнення величезних пластів культури народу, що

закономірно призводить до змін у сфері номінації та прискорює процес архаїзації лексичних одиниць тих тематичних груп лексики, які репрезентують матеріал давніх українських народних промислів і пов'язані з матеріальною та духовною культурою народу [8, с. 135–137].

Важливе місце серед змін посідає повернення до складу активної лексики тих словесних одиниць, які в радянській час у словниках української мови подавали з ремарками «застаріле», «книжне», «історизм», «архаїзм», «обласне», «діалектне», «рідко вживане», «дореволюційне» або взагалі туди не входили.

Повернення до словника української мови тих її елементів, які силоміць були вилучені з норми, допоможе нам відтворити і поповнити національний образ нашої мови на всіх її структурних рівнях завдяки приведенню у відповідність з етнічною природою української мови її літературних норм [26, с. 15].

Отже, в складі корінної української лексики найчисленнішими є власне українські слова, різноманітні своєю семантикою й морфологічною будовою, що виникли на основі її власних словотвірних засобів.

1.2. Розмовно-побутова лексика в українській мові

Серед найменувань предметів штучного походження на особливу увагу заслуговують найменування побутових предметів. Побутова лексика або побутовизми [4, с. 32].

Слово «побут» тлумачиться як повсякденне життя із встановленими правилами, звичаями та звичками. Отже, і поняття «побутова сфера» можемо описати так – це існуюче в дійсності повсякденне життя з ustalеними правилами, звичаями та звичками. А лексика побутової сфери тоді – це лексика, областю розповсюдження, якої є повсякденне життя. Поняття побутова лексика ми розуміємо широко – як назви тих понять, що пов'язані з повсякденним життям людини. Вони, як правило, не входять до термінологічних підсистем, що потребувало б спеціальних знань певної вузької сфери професійної

діяльності людини. Як зазначають дослідники, до побутової лексики належать назви житла, меблів, господарських предметів, одягу та взуття, їжі й напоїв, посуду та кухонного начиння, свійських тварин і птахів, знарядь праці, трудових процесів і дій, назви звичаїв, обрядів, ігор, розваг та ін. [52, с. 493]. Варто також зауважити, що ця категорія лексики дуже змінна, оскільки зі зміною побуту змінюються й пов'язані з ним реалії [37, с. 105].

Серед недостатньо досліджених в історичному та мовознавчому аспектах тематичних груп української лексики, особливий інтерес становить побутова лексика, яка у словниковому складі української мови, посідає помітне місце. Вивченню побутової лексики присвячено багато праць. Перші дослідження зазначеної лексики мають здебільшого етнографічно-географічний та історичний характер. Сюди можна віднести праці відомих етнографів Х. Вовка, Т. Гонтаря, Д. Зеленіна, Г. Маслової, К. Матейко, В. Зайченка, Г. Стельмашука, Т. Ніколаєвої, М. Маркевича, К. Полянської, О. Тищенко, П. Чубинського та інших.

Для розмовно-побутового стилю на перший план висувають такі ознаки: щоденне, неофіційне наддіалектне спілкування [53, с. 522], безпосередні побутові ситуації спілкування [17, с. 196], «обслуговування» щоденних життєвих потреб, неофіційну сферу спілкування, характеризують її як мову повсякденного вжитку, мовлення в сім'ї.

Отже, розмовний стиль літературної мови як повсякденна психофізична діяльність протиставлений іншим стилям літературної мови як таким, що за їх допомогою мовець здійснює певну соціально-професійну діяльність.

Н. Бабич уживає термін «специфічна побутова лексика», зазначаючи, що це лексика, яка характерна для певної історичної доби, тієї чи тієї соціальної групи і яка має особливий колорит історичного минулого (архаїчна побутова лексика) або сучасного життя (сучасна побутова лексика). Авторка зауважує, що в цій лексичі відбивається життя й побут людей як представників соціальної групи суспільства на певному етапі його історичного розвитку і що ця група

лексики переважає в жанрах розмовного стилю, звідки проникає в художній стиль [2, с. 55].

Упродовж останніх десятиліть побутова лексика стала об'єктом вивчення для багатьох лінгвістів. Дослідження багатьох тематичних груп побутової лексики дає нову цінну інформацію, що розширює емпіричну базу української діалектології. Цінним джерелом для вивчення побутової лексики стали наукові роботи Л. Анісімової, З. Бичка, Г. Войтів, З. Ганудель, В. Горобця, Е. Гоци, Й. Дзендзелівського, Г. Миронової, Н. Клименко, О. Коваленка, Н. Пашкової, М. Кривчанської, Спанатія, Є. Турчинова, М. Худаша та інших.

За словами Г. М. Лукіної, у складі побутової лексики виділяється кілька груп: назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас, дорогоцінних каменів, тканин, посудин і їжі. До цієї лексики, на її думку приєднуються і деякі інші тематичні групи з суміжними значеннями, наприклад, назви частин людського тіла, рослин, тварин тощо. Мовознавець поділяє ці тематичні групи на ті, що складаються з практично однозначних слів: значна частина назв взуття, головних уборів, прикрас, одягу та неоднозначних: назви посудин, тканин, видів їжі, хутра [55, с. 15].

Вивчення побутової лексики важливе не лише через те, що вона цікава з лінгвістичної точки зору, але й тому, що вона говорить про багатство матеріальної культури народу. Слова щоденного вжитку стоять на першому місті, оскільки саме їх вивчають діти, починаючи розмовляти, й іноземець, приїхавши в іншу країну, спочатку вивчає побутову лексику.

У системі побутової лексики говорів української мови поряд із тематичними групами слів, що називають одяг, взуття, прикраси, головні убори, окреме місце займає лексико-тематична група «Назви хатніх речей», у складі якої об'єднані лексичні одиниці на позначення розташованих в оселі предметів побуту, що, виконуючи у повсякденному житті утилітарну й атрибутивну функцію [35, с. 168].

1.3. Особливості форми та семантики українських слів на позначення хатнього начиння

Хата – житловий простір людини, місце родинних обрядів, символ добробуту. Цей домашній простір у слов'янських народів умовно поділяється по діагоналі на дві частини: лівий бік (куток із піччю) – жіноча половина помешкання, а правий (куток із Покуття) – чоловіча [22, с. 424]. Хата завжди була центром селянської садиби. [27, с. 96]

Житло завжди було центром селянської садиби. Часто в оселі не тільки спали та й їли, а й тримали взимку молодняк худоби, пряли і виконували багато різних робіт [13, с. 96]. Щодо особливостей декоровування житла, то переважно на тильній стіні малювали «килими», піч прикрашали солярною символікою [21, с. 9].

Комплекс народного житла складався протягом століть і увібрав досвід багатьох поколінь: у ньому щільно переплелися традиції різних історичних епох. За свідченням М. Сергеевої, з цих позицій житло характеризує його інтер'єр. Як середовище, що постійно оточувало людину, житловий інтер'єр. неминуче віддзеркалював основні риси її повсякденного життя [12, с. 205].

Вивчення українського народного житла, розпочате на початку ХХ століття в працях І. Коваленка, В. Щербаківського, було продовжене в 1920-і роки С. Таранушенком, В. Січинським. В 1930-і роки праці П. Юрченка значно розширили наші уявлення. Та все ж таки ці дослідження були доповнені надзвичайно вагомими публікаціями Ю. Хохла [54, с. 110].

Поза увагою мовознавців залишився пласт лексики на означення предметів хатнього начиння. В українському мовознавстві небагато праць присвячено становленню таких номенів. Назви предметів домашнього вжитку розглянуті у монографії М. Худаши «Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства)» [39, с. 44–46]. Цю лексико-семантичну групу назв виділив В. Німчук

у словниковому складі актових документів Волині і Наддніпрянщини XVII ст. [12, с. 13].

На сучасному етапі розвитку мови як елемента культурної спадщини нації кількість найменувань хатнього начиння є досить різноманітною. Їх дослідження в структурно-семантичному змісті тематичної групи лексики «хатнє начиння» в літературній мові та в народних говірках дає змогу розкрити духовний потенціал нації.

Під начинням хатнім розуміється «сукупність предметів домашнього вжитку, що включає у себе кухонний та столовий посуд, пристрої для зберігання та перенесення речей і продуктів харчування тощо». Начиння хатнє входить до категорії «речовий комплекс». Існують різні способи класифікації начиння хатнього. Найпоширенішими є: функціонально-побутове призначення, за матеріалами та технікою виготовлення. Склад і особливості начиння хатнього залежать від природно-кліматичних умов, способу життя населення, специфіки його господарства, наявності тієї чи іншої сировини [42, с.176].

У художніх творах першої половини XIX ст. часто вживаються назви старовинного жіночого і чоловічого одягу, головних уборів, які зовсім уже вийшли з ужитку (*бурнус, жупан, кунтуш, кирея, чумарка, ферязь, шушон, каптур*). Такі слова дозволяють письменникам відтворити конкретні історичні обставини й побутові умови суспільного життя.

Отже, у назвах одягу знаходила відображення соціальна диференціація українського населення першої половини XIX ст. Минуло чимало часу, багато найменувань одягу або його деталей застаріли на початку XXI століття, тому вони потребують коментарів у певному обсязі.

Сучасний читач звертаючись до тексту «Енеїда» І. Котляревського, неодмінно зауважить, що багато слів, граматичних форм у цьому тексті не відповідають нормам сучасної літературної мови. Значення деяких висловів потребують пояснення. Котляревський добре знав народно розмовну мову, актуалізував лексику, пов'язану з народним побутом, культурою, звичаями.

На думку М. Пилинського, лексико-стилістичне розмаїття мови І. Котляревського спричинилося до того, що мова «Енеїди» сприймається як мова опрацьована, літературна, культурна, місцями навіть виразно книжна. Це також підтверджує існування деяких мовних її норм у сучасній мові, як і певні послідовні відхилення від окремих сучасних норм [33, с. 25]. Основний сигнал поеми «Енеїда» І. Котляревського – вибір мовного коду: обравши народну, розмовну мову [7, с. 68].

Зіставлення ілюстративного матеріалу в словниках, між якими часова відстань більша, ніж півстоліття, виявляє тенденції кодифікації лексичної норми, зміну співвідношення активної і пасивної, розмовної нейтральної стилістично маркованої лексики, окреслює статус просторічних слів, що відбивають, зокрема певний ступінь акліматизації іншомовних слів у розмовному функціонуванні. [16, с. 54.].

Тематичні й лексико-семантичні групи лексики є основними типами лексико-семантичних систем. Тематична група лексики – це історично сформоване структурно-семантичне ціле, в яке можуть входити лексико-семантичні групи на правах сегментів єдиної системи [40, с. 13].

На особливу увагу заслуговують такі тематичні групи, як: «назви одягу й прикрас», «назви кухонного начиння», «назви меблів», «назви зброї», та «назви музичних інструментів».

Обравши для свого дослідження лексичну групу «назви посуду та хатнього начиння», можна підкреслити значення цих слів не лише в побуті, але й у національно-культурній душі народу.

Словниковий склад мови точно відображує духовну й матеріальну культуру народу. Лексика, пов'язана з хатньою обстановкою, речами домашнього вжитку [30, с. 48].

Студіями, об'єктом зацікавлення, яких обрано тематичну лексику на позначення меблів та хатнього начиння, є дослідження Е. Гоци (назви кухонного начиння в українських карпатських говорах), Л. Тищенко (побутова лексика південнослов'янських говірок), Л. Власової (лексика кухонного

начиння та посуду в орловських говірках), М. Волошинової (назви посуду в східнословобожанських говірках), Т. Піцури (назви хатніх речей в українських говорах Карпат), Н. П'яст (назви посуду в сучасній українській літературній мові), І. Муляр (назви меблів житлового приміщення в сучасній українській літературній мові) та ін.

Серед назв, пов'язаних з матеріальною культурою суспільства, назви предметів одягу – одна з найдавніших груп лексики, тому знати про походження і функціонування цих слів у сучасній мові важливо для вивчення історії народів та їх мов.

Формування українського народного одягу – цього яскравого й самобутнього культурного явища – відбувалося протягом багатьох століть. Ще за часів Київської Русі значного розвитку набули ткацтво та різноманітні ремесла, які мають безпосереднє відношення до створення одягу. Відтоді кожна епоха накладала відбиток на традиційне вбрання, і можна з упевненістю твердити, що особливості костюма являють собою одне з важливих джерел вивчення етнічної історії населення України, його соціальні структури, естетичних поглядів та уявлень тощо [54, с. 110].

Загальною характерною рисою традиційного українського одягу і численних доповнень до нього є декоративна мальовничість, яка відбиває високий рівень культури виробництва матеріалів для одягу, створення його різноманітних форм, володіння багатьма видами й техніками опорядження та оздоблення. Водночас народному одягу притаманна варіативність. Найбільш помітними були відмінності у костюмі, що побутував на Лівобережжі та Правобережжі, Слобожанщині та Поділлі [54, с. 110].

Жіноче населення України здавна любило носити прикраси. До складу шийних нагрудних прикрас входили різне за матеріалом намисто (*ланцюжки, хрестик, згарди, монети-дукачі*) [45, с. 130].

Останнім часом у слов'янському мовознавстві активізувалося вивчення побутової лексики говорів української мови, у складі якої значне місце займає

тематична група назв одягу, що є однією з найбільш архаїчних груп лексики [32, с. 318–319].

За розташуванням на стані людини одяг поділяється на види:

- натільний: *сорочка*;
- поясний (стеговий): *запаска, плахта, опинка, дерга, штани*;
- нагрудний: з рукавами (*кофта, куртка*) і без рукавів (*лейбики*);
- верхній (становий): осінньо-весняний, плащоподібний;
- хутряний зимовий;
- пояси;
- взуття: плетене (*личаки*), стягнуте (*постоли*), зшите (*черевики, чоботи*);
- головні убори (*бриль*) [15, с. 115].

Найбільш звичайними у сучасних слов'янських народів є такі назви предметів одягу, як *сорочка, штани, пояс* [45, с. 130].

Слово *сорочка* та похідні від нього існують в усіх східнослов'янських мовах: укр. *сорóчка, сорóченька, сорочéчка, сороченя́, сорочі́на*; рос. *сорóчка, сорóчковий, сорочі́ца*; білор. *сарóчка, сорóчинка, сорочóнка*. Воно входить до складу термінологічних словосполучень: *охолоджуюча сорочка* (у ракетному двигуні), *захисна сорочка* (у серця, у мартенів), *водяна сорочка* (для електрозварників), *металева сорочка* (для алмазів) тощо; широко вживається в українських народних прислів'ях та приказках: *Чужа сорочка не гріє; Родився без сорочки, так і вмру без штанів; За спанням та лежанням і сорочки не будеш мати; Вже мені і сорочкапе мила; Своя сорочка ближче до тіла; Хвальба (журба) сорочки не дасть* [27, с. 55].

Посуд і начиння є обслуговуючим, периферійним додатком сфери харчування і житлово-поселянського комплексу. Переважна більшість етнографів (Т. Гонтар, Г.Кожолянко, О. Пошивайло, О. Тищенко, Є. Шевченко та ін.) диференціює посуд і начиння українців за функціональним призначенням.

Найповнішою класифікацією за аспектом призначення є класифікація начиння, представлена у монографії «Українська минувшина», де різноманітне господарське начиння українців розподіляється на два основні типи: хатне і дорожнє.

I. Хатнє начиння

1. Начиння для зберігання і переробки зерна та борошна (*ступа, солом'яник, жорна, сито*).
2. Начиння для приготування хліба і борошняних виробів (*пікна діжа, качалка*).
3. Начиння для переробки і зберігання молока і молочних продуктів (*скіпці, дійниці, маслобійки*).
4. Начиння для вживання їжі (*миски, полумиски, ополоники*).
5. Начиння для варіння їжі (*горщики, баняки, рогаці*).
6. Начиння для механічної обробки їжі під час її приготування (*мішалки, збивалки, друшляки*).
7. Начиння для збирання і зберігання фруктів, овочів, коренеплодів (*кошики, корзинки, кобелки, слоїки*).
8. Начиння для квашення і соління овочів, сала, м'яса (*діжі, бочки, кадуби*).
9. Начиння для перенесення і зберігання води і напоїв (*відро, пуня, коромисло*).
10. Начиння для прання, прасування, миття й купання (*цебро, жлукто, рубель*).
11. Начиння для приготування корму і годівлі худоби та птиці (*ясла, цебер, корито*).

II. Дорожнє начиння

1. Начиння для перенесення їжі й рідини (*барилка, двійнята*).
2. Начиння для збирання грибів та ягід (*кошелі*).
3. Начиння для перенесення тягарів (*корзини, торби, короби*).

Як зауважує Л. Тищенко, «тематична група лексики назв меблів та предметів хатнього вжитку характеризується збереженням традиційних номенів, що позначають реалії, які є невід'ємною складовою побуту»

У сучасному мовознавстві вчені кваліфікують найменування меблів як тематичну групу, тобто об'єднання лексем, що позначають окрему предметну галузь, склад якої зумовлений явищами екстралінгвістичними й відображає позамовні знання носіїв мови щодо деякої категорії предметів [5, с. 127].

З урахуванням інтегральних і диференційних компонентів значення в семантиці меблевих номінацій у структурі тематичної групи «назви меблів житлового приміщення» виділено вужчі лексико-тематичні парадигми:

- 1) назви меблів за функційним призначенням;
- 2) назви комплектів меблів за призначенням приміщення чи функційної зони;
- 3) назви меблів за комплектністю;
- 4) назви матеріалів для виготовлення й оздоблення меблів тощо.

У лексико-тематичній парадигмі «назви меблів за функційним призначенням» визначено групи меблевих номінацій за трьома функціями: для лежання і сидіння, для зберігання та розташування різних предметів, для роботи та прийому їжі [30, с. 9].

Г. Козачук стверджує, що «у тематичній групі лексики на позначення хатніх меблів стилістична диференціація спостерігається у меншій мірі, ніж в інших групах побутової лексики, наприклад назвах їжі, взуття, одягу» і пояснює це явище тим, що склад «Меблі» утворює переважно активний шар слів, що «вживаються повсякденно і не мають відтінків ні застарілості, ні новизни, а діалектизми вживаються паралельно з їх літературними еквівалентами» [20, с. 118–119].

І. Муляр засвідчує, що «найбільш показовою ознакою лексико-семантичної групи назв меблів житлового приміщення в українській мові є розвинена синонімія найменувань», яка, на думку дослідниці, «пояснюється в першу чергу паралельним використанням власне українських та іншомовних

слів, підбором одночасно кількох відповідників до запозиченої з іншої мови лексеми, збереженням застарілих назв меблевих реалій» [29, с. 284–285].

Із хатнього начиння українців XVI–XVII ст. засвідчено такі назви предметів домашнього вжитку як завесикъ: завесикъ китаичаныи [1, с. 43], демінутивна форма від завіс < прасл. *vesiti «вішати».

Лексема завһсь/завесьь «(заслона з тканини) завіса» [49, с. 244] і її деривати завесикъ «т. с.» [49, с. 221], завһсець, зависець «т. с.» активно функціонували в українській мові XVI – першої половини XVII ст. Натомість на сучасному етапі розвитку української літературної мови широко використовується номен завіса «велике полотнище для закривання просвіту в чому-небудь або для приховання, відгородження кого-небудь, чого-небудь».

До дрібного домашнього майна належав коберец: коберец [1, с. 46], коберец совгацкое работы [12, с. 36]. Коберець «невеликий килим», демінутивне похідне від кобер/ковер, що, імовірно, є давнім запозиченням з тюркських мов. Лексема коврь/коверь «килим» міститься у «Повісті временних літ», писемних пам'ятках XIII ст. [41, с. 1244]. Вона представлена у лексикографічних працях XIX ст.: кобер, коберець «килим, килимок» [34, с. 108], кобер, коберець «т. с.» [18, с. 353; 55, с. 22]. Слово із певними фонетичними змінами збереглося і в сучасній українській літературній мові: ковер, коверець – заст. «килим, килимок», а також виявляється у діалектному мовленні українців: у гуцульських говірках – коверец «вовняне покривало» [10, с. 98], буковинських – коверец «невеликий килим, витканий з різнокольорових вовняних ниток», закарпатських – ковйор «килим, палас» [39, с. 146], наддністрянських – коберці, мн., «килимок» [57, с. 144].

Таким чином, номени, зафіксовані в українських актових книгах, відображають загальноновживаний пласт лексики на означення помешкання, елементів побуту українців того часу. Це слова праслов'янського походження, власне українські лексеми, а також номени, запозичені з польської, німецької, латинської, тюркських мов. Вони, переважною більшістю, активно функціонують в українській мові, побутують у діалектах, деякі належать до

застарілої лексики, поодинокі – вийшли з ужитку. Подекуди лексеми не лише зберігають свої функції називання, входячи до активного лексикону української мови, а й розширюють свої виражальні можливості.

Висновки до першого розділу

Історія побутової лексикології української мови за останні десятиліття стала актуальною темою для багатьох мовознавців. Вислови послідовно змінюють один одного, накопичуючи певні відмінності в найменуваннях, що спричиняє появу нових слів. Важливо виявити не тільки специфічні для кожного тимчасового періоду особливості номенів на позначення одягу чи то посуду, а й постійні, стійкі елементи, складове ядро, сутність української мови.

Також використання іншомовних слів само по собі не можемо назвати негативним явищем, навпаки, воно збагачує нашу лексику, розширює її виражально-стилістичні особливості.

Іменні форми на позначення хатнього начиння становлять лексику активного ужитку як у літературній формі, так і в діалектній. Ці форми відносяться не лише до мовного континууму, вони є частиною культурно-історичних традицій, входять до складу усної народної творчості, є знаками та символами української культури.

Завдяки науковим дослідженням З. Бичка, Е. Гоци, М. Кривчанської, Л. Спанатія, О. Коваленка та іншим побутова лексика розширює уявлення про теоретичні відомості української діалектології.

Отже, проведений аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що тематична група лексики на позначення домашнього начиння не тільки активно функціонує в літературній та діалектній формах української мови, але й виконує гносеологічну та аксіологічну функції, зберігаючи й передаючи досвід, історію і культуру українського народу.

РОЗДІЛ 2.

НАЗВИ РЕЧЕЙ ДОМАШНЬОГО ВЖИТКУ ЗА ПОЕМОЮ «ЕНЕЇДА» І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

2.1. Найменування жіночого та чоловічого одягу

У тексті І. Котляревського широко представлена етнографічно-побутова лексика, і зокрема назви на позначення одягу. В цій групі слів можемо виділити такі підгрупи: а) взуття; б) верхній одяг; в) головні убори.

А) До цієї підгрупи віднесемо три назви: слово **чоботи**, напр.: «*Червоні чоботи убула, Та і запаски не забула*» (3, с. 44). Має значення «рід взуття з досить високими халявами» (1 IV т., с. 467). Це слово в українську мову потрапило з тюркських мов (2 VI т., с. 336). У давньоруській мові це слово мало форму чеботь, після шиплячих в українській мові голосний *e* змінився на *o*.

Слово **сап'янці** позначало «сафьянные сапоги» (1 IV т., с. 102), напр.: «*Щоб к празнику пошив каптан, Сап'янці із Торжа новенькі*» (3, с. 193). Саме слово потрапило в українську мову з тюркських мов, в сучасній українській мові існує два варіанти сап'янці та саф'янці (2 V т., с. 180).

Письменник у поемі «Енеїда» вживає іменник **кинді** на позначення «валянок, валеных калош» (1 II т., с. 235), напр.: «*Набув на ноги кинді нові І рукавиці взяв шкапові*» (3, с. 113). Ця назва запозичена з російської мови (2 II т., с. 423).

Отже, на позначення назв взуття у поемі «Енеїда» використано три іменники: *чоботи*, *сап'янці*, *кинді*. У сучасній українській мові *чоботи* та *сап'янці* належать до складу загальноновживаної лексики, а слово *кинді* є діалектним (5 IV т., с. 140).

Б) У підгрупі «Верхній одяг» загальна кількість розглянутих одиниць становить сімнадцять. Слова у цій групі виражені іменниками, за походженням належать до праслов'янської, латинської, французької, арабської, італійської,

польської, російської, а також тюркських мов. Лише слово **шушон** виникло на основі празахіднофінського (1 VI т., с. 497).

Наприклад, іменник **свитки** за поемою «Енеїда» означає «крестьянскую верхнюю одежду изъ домашняго толстаго сукна, полукафтаные, родъ сермяги» (1 IV т., с. 107), напр.: «*Шапки, свитки, кульбаки, троки, Шпурялись, як на тік снопи*» (3, с. 191). Це слово продовжує праслов'янську форму**svita* (2 VI т., с. 193), форма *свитка* утворене за допомогою суфікса – *к* з позитивним емоційним забарвленням.

Котляревський вживає лексему **сорочка**, котра у тексті виступає зі значенням «рубашка, рубашка» (1 IV т., с. 170), напр.: «*Сорочка, зв'язана узлами, Держалась в силу на плечах*» (3, с. 82). Це слово загальноприйнятої етимології не має: найімовірнішим є зв'язок із латинською мовою (2 IV т., с. 358).

Слово **халатик** у тексті письменника виступає як «верхняя длинная женская одежда съ пелериною» (1 IV т., с. 384), напр.: «*В халатику, простоволоса, К Вулкану підтюпцем ішла*» (3, с. 140). Цей іменник в українську мову потрапив з арабської мови через посередництво турецької (2 VI т., с. 150), в українській мові до цього слова було додано *-ик*.

Назва **галанці** позначає «узкіє брюки» (1 I т., с. 267), напр.: «*Носили латані галанці, Дивившись на свого царя*» (3, с. 107). Слово утворене від назви країни Голландія і прикметника *голландський*, у першому складі яких виявляється вплив російського акання, характерного вже для вихідних форм української мови (2 I т., с. 458), в українській мові до цієї форми приєднано суфікс із флексією – *ц(і)*, звідси і маємо лексему галанці.

У тексті поеми «Енеїда» виступає слово **юпочка** як «родъ полукафтаныя изъ домашняго сукна, въ талію, со складками и со стоячимъ воротникомъ» (1 IV т., с. 531), напр.: «*Приходила і ся сюди В червоній юпочці баєвій*» (3, с. 42). Саме ця форма запозичена з італійської мови, можливо, за німецьким і французьким посередництвом; утворена за допомогою суфіксального способу *очк* юпка – юпочка (2 VI т., с. 523).

Українська мова запозичила через польське посередництво значну кількість іншомовної термінологічної лексики, зокрема слова на позначення реалій та осіб. Наприклад, лексема **запаска**, котру поет описує як «женську одежу, зам'яну юбку» (1 II т, с. 76), напр.: «*Червоні чоботи убула, Та і **запаски** не забула*» (3, с. 44). Це слово в українську мову потрапило з польської мови від слова *pas* (2 I т., с. 234). За допомогою конфіксального способу творення утворено слово **запаска**, а саме додаванням дієслівного префіксу віддієслівного іменника *за-* та суфіксу із флексією *-к(a)*.

Такого ж походження найменування **охвота** (2 IV т., с. 240), що означає «родь женскаго верхняго платья» (1 II т., с. 79), напр.: «*Були в свитках, були в **охвотах**, були в дульетах і в капотах*» (3, с. 51).

У тексті Котляревського виступає іменна форма **штани** «панталони, брюки, шаровари» (1 IV т. с. 512): *Йому Дідона підослала, **Штани** і пару чобіток* (3, с. 44). Слово **штани** утворене від *шити* з праслов'янської мови *siti* (2 VI т. с. 472).

Праслов'янський (спільнослов'янський) шар лексики у сучасних слов'янських мовах, у тому числі й в українській, представляють номени: назва **плащ** (1 III т, с. 193). Похідне від праслов'янського або від пов'язаного з ним *platy* «плащ» (2 IV т., с. 434), напр.: «*Собі убори добирав:**Плащем** з клейонки обвернувся*» (3, с. 113).

Вислів **керея** за текстом поеми «плащъ, длинная суконная верхняя одежда» (1 II т., с. 239), напр.: «*А то сидить в брилі, в **кереї**, З товстою книжкою в руках*» (3, с. 175). Є запозиченим з турецької мови *kerege* (2 II т., с. 435).

Часто можна зустріти в поемі «Енеїда» слова **кунтуш**, **жупан** та **кожух**, напр.: слово **жупан** позначало «кафтанъ, верхнюю мужскую одежу» (1 I т., с. 492), напр.: «*Лях цвенькати уже не буде, Загубить чуйку і **жупан***» (3, с. 105). Сама форма потрапила в українську мову з італійської мови, можливо, за посередництво польської мови *giubbone* (*giurpone*) (2 I т., с. 209).

Форма іменника **кунтуш** запозичене з польської мови *kuntus*, *kantus*

(2 III т., с. 143), напр.: *«Взяла кунтуш грезентовий, I кунтуш з усами люстровий»*(3, с. 39). Має значення «верхней мужской и женской одежды» (1 II т., с.325).

У тексті поеми «Енеїда» виступає термін **кожухи** похідне від праслов'янської мови «koza» коза; первісне значення «козяча шкура» (2 II т., с. 494), в українській мові виступає зі значенням «тулубъ, шуба» (1 II т., с. 263), напр.: *«Кожухи, свити погубили I з голоду в кулак трубили»* (3, с. 41).

Назва **дульсти** означає «жіноче вбрання з м'якої шовкової тканини» (1 IV т., с. 107), напр.: *«Були в дульстах і в капотах, Були всі грішні жіночки»* (3, с. 91). Запозичене з французької мови, можливо, через польську (2 II т., с. 144).

Іменник **капота** має значення «жіночого хатнього одягу вільного крою» (1 III т., с. 210), напр.: *«Були в дульстах і в капотах, Були всі грішні жіночки»* (3, с. 91). За посередництвом з російської й польської мов запозичене з французької (2 II т., с. 375).

Одну з найдавніших груп у словниковому складі української мови становлять тюркізми, засвоєння яких почалося ще в дописемний період. Форма іменника **дерга** означає «женскую шерстяную одежду, носимую старыми женщинами вместо плахти» (1 I т., с. 368), напр.: *«(Еней) к Сивиллі прихилився, хватав за дергу і тулився, мов от kota в коморі миш»* (3, с. 30). Це запозичення пов'язане з джерга, що є тюркізмом, який на українському ґрунті зблизився з утворенням від коренів der- (2 II т. с.36).

Походження лексеми **шушон**, очевидно, від шушун, що виникло на основі пражінофінського (прибалтійсько-фінського) (2 VI т., с 497). Адже це «родь верхней женской одежды» (1 IV т., с. 520) напр.: *«Ішло кілька чоловік незв'язаних і за ними шляхтянки у шушоні»* (3, с. 149).

Таким чином, можна зробити висновок, що в поемі «Енеїда» І. П. Котляревського слова на позначення назв одягу: *свитки, сорочка, халатик, запаска, штани, кунтуш, жупан, кожухи, плащ, шушон* за походженням

неоднорідні та в сучасній мові відносяться до складу загальноновживаної лексики.

Частина слів вийшли із загального вжитку, напр.: *дульети* (4 II т., с. 433), *капоти* (4 IV т., с. 96), *юпочка* (4 XI т., с. 614), *дерга* (4 II т., с. 245), *охвота* (4 V т., с. 821), *керея* (4 IV т., с. 152). Прикладом яскравого використання діалектної лексики є слово *галанці* (4 II т., с. 19).

В) Автор майстерно описав головні убори: номен **очіпок** – це «головной уборъ замужней женщины» (1 III т., с. 499), напр.: «Взяла **очіпок** грезетовий» (3, с. 39). Похідне з праслов'янської мови з первісним значенням «те, що чіпляють»; значення «головний убір» є вторинним (2 IV т., с. 243).

Іменник **капелюх** за поемою «Енеїди» означає «шляпу» (1 II т., с. 216). Форма *капелюх* запозичене з польської мови *kapeluch* (2 II т., с. 370), напр.: «Собі *убори добирав: На голову взяв капелюх*» (3, с. 113).

Вислів **шишак** за текстом поеми як «шлемъ, каска» (1 IV т., с. 497), напр.: «*Палаш, шишак, панцир зо щитом, Все буде золотом покрито*» (3, с. 141). Припускається запозичення з угорської мови (2 VI т., с. 422).

Походження лексеми **бриль** трактується як «шляпа» (1 I т., с. 99), очевидно, етимологія цього слова бере свій початок з польської мови *bryl* (2 I т., с. 257).

Назва **серпанки** означає «покрывало на голову у замужней женщины» (1 IV т., с. 107) напр.: «*Льяної пряжі три півмітки, Серпанків вісім на намітки*» (3, с. 121). Етимологія цієї лексеми бере свій початок із турецької мови *serpenek* (2 V т., с. 221).

За текстом **косинка** – це «трикутна жіноча хустка» (1 II т., с. 290), напр.: «*Косинку народно згубила, Грудину так собі відкрила*» (3, с. 140). Очевидне запозичення з російської мови (2 III т., с. 50).

Іменник **кибалка** означає «родъ головного женскаго убора» (1 III т., с. 499), напр.: «*Сховала під кибалку мичку, щоб не світилася коса*» (3, с. 37). Слово пов'язане з гібати, гібалка; причини збереження давнього проривного *г* і послідовної заміни його глухим *к* не зовсім ясні (2 II т., с. 428).

Форма іменника **шапка** запозичене, можливо, через середньовісньонімецьку *schapel* зі старофранцузької мови (2 VI т., с. 378), напр.: «*На землю шапку положивши, По лікоть руки засукав*» (3, с. 58).

Отже, серед назв головних уборів, що функціонують в поемі І. Котляревського «Енеїда» зустрічаємо слова з різних мов. У сучасній мові слова *очіпок, капелюх, шишак, косинка, кибалка, бриль та шапка* є загальноновживані за «Словником української мови», лише слово *серпанки* є застарілим (4 IX т., с. 140).

Отже, розглянутий матеріал дозволяє зробити такий висновок: у поемі «Енеїда» на позначення назв одягу можемо виділити такі підгрупи: а) взуття; б) верхній одяг; в) головні убори.

А) На позначення загальної назви взуття вживаються три іменники, напр.: *чоботи, сап'янци*, які в українську мову потрапили з тюркської мови та належать до загальноновживаної лексики. Іменна ж форма *кинді* є діалектним словом, етимологія цієї лексеми бере свій початок з російської мови.

Б) Найбільшу групу слів на позначення верхнього одягу становлять слова праслов'янського походження, напр.: *кожухи, плащ, штани, свитки*.

Звісно, що лексика української мови поповнюється також за рахунок багатьох польських виразів, наприклад: *запаска, кунтуш*.

Десять лексем відносяться до складу загальноновживаної лексики. Частина слів вийшли із загального вжитку, напр.: *дульєти, капота, юпочка, дерга, охвота, керєя*. Прикладом яскравого використання діалектної лексики є слово *галанці*.

В) На позначення назв одягу Іван Петрович Котляревський використав двадцять три іменні форми: одна лексема є діалектною, та вісім застарілих слів, котрі вийшли із загального вжитку.

2.2. Іменні форми на позначення аксесуарів

Письменник вдало використав на позначення назви аксесуарів, адже дуже важливо відрізнити всі предмети, що доповнюють одяг, але ними не є.

І. Котляревський вживає лексему **платки** (1 III т., с. 192), напр.: «*Укопану глину беруть **платками** за помочию залізних лопаток*» (3, с. 82). Назва походить із російської мови від іменника *плат* «хустина», «шматок тканини» (2 IV т., с. 430). У сучасній українській мові слово утворилося за допомогою суфіксу *-ок*.

Слово **гаманець** позначає «кожаный мѣшочекъ для хранения табаку, карманныхъ вещей» (1 I т., с. 269), напр.: «*За пояс лико одвічало, на йому висів **гаманець***» (3, с. 82). Запозичення з тюркських мов – *гаман* (2 I т., с. 464), в українській мові до цієї форми приєднано суфікс *-ець*, звідси і маємо лексему *гаманець*.

Іменник **пояс** за поемою «Енеїда» означає «поясь, кушакъ» (1 III т., с. 398), напр.: «*Йому Дідона підослала, I шапку, **пояс** з каламайки*» (3, с. 44). Це слово похідне із праслов'янської форми (2 IV т., с. 549).

У тексті поеми «Енеїда» виступає слово **ланцюжок** як «цѣпочка» (1 II т., с. 344), напр.: «*(Дідона) взяла кораблик бархатовий і начепила **ланцюжок***» (3, с. 43). Через посередництво польської мови запозичене з німецької мови – *ланцюг*; утворена за допомогою суфіксального способу *-ок* *ланцюг* – *ланцюжок* (2 III т., с. 192).

Найменування **стьожка** означає «лента» (1 IV т., с. 224), напр.: «*В запасці гарній фаналевій, В **стьожках**, в намисті і в ковтах*» (3, с. 42). Очевидно, результат контамінації форм *стьожка* і *стяжка* (2 V т., с. 460).

За текстом **ремінці** – це «ремешекъ» (1 V т., с. 12): «*Ввесь **ремінцями** обв'язавшись, На голову бриль наложив*» (3, с. 96). Загальноприйнятої етимології не має, очевидно споріднене з латинською (2 V т., с. 57).

Письменник у поемі «Енеїда» вживає іменник **бляха** на позначення «пряжка» (1 I т., с. 77), напр.: «*На грудях з **бляхою** ладунка, А ззаду з сухарями*

сумка» (3, с. 46). Ця назва через польську мову запозичена з німецької (2 I т., с. 216).

Назва **сумка** в поемі «Енеїда» (2 II т., с. 144), напр.: «*А ззаду з сухарями сумка, В руках нагайський малахай*» (3, с. 46). Через польську мову запозичене з німецької *suta, sumka* (2 V т., с. 473).

Слово **шнурівка** позначало «корсет» (1 IV т., с. 507), напр.: «*Взяла спідницю і шнурівку*» (3, с. 37). Саме слово потрапило в українську мову із німецької мови, можливо, за посередництвом польської (2 VI т., с. 449).

Форма іменника **гудзики** запозичене з праслав'янської мови (2 I т., с. 612), напр.: «*Суддя признався, що з гудзиками за мундир, Таке переоначив діло*» (3, с. 39). Має значення «пуговиця» (1 I т., с. 353).

Вислів **намисто** за текстом поеми як «монисто» (1 II т., с. 503), напр.: «*В запасці гарній фаналевій, В стьоожках, в намисті і в ковтах*» (3, с. 141). Результат видозміни деетимологізованої форми [монисто] з метатезою **м і н** під впливом слів з префіксом **на-**, тому в українській мові маємо слово *намисто* (2 IV т., с. 460).

На основі викладеного можна зробити такі висновки: у поемі «Енеїда» основоположник сучасної української літератури на позначення назв аксесуарів одягу використав одинадцять лексем, які в сучасній мові відносяться до складу загальноновживаної лексики: *платки, гаманець, пояс, ланцюжок, стьоожка, ремінці, бляха, сумка, гудзики, намисто*. Лише іменник *шнурівка* «корсет» є застарілим. Це слово може входити до активного словника з набуттям нового значення «шнур» (4 XI т., с. 504).

2.3. Вживання слів на позначення меблів

На позначення власне меблів Котляревський використовує іменні форми. Письменник використовує назву **стіл** «столь» (1 IV т., с. 206), напр.: «*Насилу із-за столу встали*» (3, с. 39). В «Етимологічному словнику української мови»

за редакцією О. Мельничука існує дві версії, які пояснюють первісне значення цього слова:

1) спорідненими словами вважаються литовська лексема *stalas* та *pastolai* («підмостки»). Тобто «те, що стоїть» (2 V т., с. 419).

2) від праслов'янського **stylati* («стелити»), тобто «щось розстелен», «скатертина» (2 V т., с. 419).

Іменник **лавки** за поемою «Енеїди» означає «лава» (1 II т., с. 233), напр.: «З-під **лавки** виліз і стрихнувся, Закашляв, чхнув і стрепенувся» (3, с. 55). Похідне з російської мови *лава* (2 III т., с. 176); у сучасній українській мові назва лавка утворено за допомогою суфіксу *-в* лава–лавка.

Форма іменника **стульця** «стуль» (1 IV т., с. 206), бере свій початок із білоруської мови *стуль*, результат прийменника *сь*, вживаного для позначення початкового пункту руху, і займенника **толь –туль* (2 V т., с. 548); у сучасній українській мові назва *стульця* утворено за допомогою суфіксу *-ц* та флексії (*-а*) *стуль – стульця* напр.: «Нехай стиха Латина з **стульця**, нехай поселить тут свій рід» (3, с. 207).

Неодмінний атрибут української хати – це скриня. У тексті поеми «Енеїда» виступає слово **скриньки** як «скриня» (1 VI т., с. 192), напр.: «Мізерії наклав дві **скриньки**, На човен зараз одіслав» (3, с. 48). Саме ця форма запозичена з латинської і (у східнослов'янські мови через польську) із середньовісньонімецької мов (2 V т., с. 286).

Не менш вагомими та просто прикрасою інтер'єру української хати у поемі «Енеїда» були слова: *балдахін, мітелка, дзеркальце, рушники, скатерть*, які входили до складу загальноновживаної лексики.

До застарілої лексики, а саме архаїзмів, тому що це застарілі найменування цілком звичайних предметів і понять, з якими ми постійно стикаємося в житті відносяться чотири іменні назви: *каламар* «чорнильниця» (4 IV т., с. 74), *кушитик* «картинка» (4 IV т., с. 400), *ковер* «килим» (4 IV т., с. 203), *люстрина* «люстра» (4 IV т., с. 573).

За одинадцятитомним «Словником української мови» іменна форма *ковер* (4 IV т., с. 203) може бути як застарілою так і діалектичною лексикою. Тому ця назва належить до лексики обмеженого вживання певною місцевістю.

Найменування **ставник** (4 IX т., с. 634) відноситься до лексики конфесійного стилю, точніше назви предметів церковного вжитку.

Вислів **ставник** за текстом поеми «церковный подсвѣчникъ» (1 IV т., с. 195), напр.: «*Аматів в тиждень по алтину, Три хунти воску на ставник*» (3, с. 121). Є запозиченим з праслов'янської мови *staviti (2 V т., с. 389).

Іменник **балдахін** за поемою «Енеїда» означає «накриття, переважно з дорогої тканини з оздобами, над ліжком» (1 I т., с. 24), напр.: «*Потім Патланта покадили, Під балдахіном положили*» (3, с. 269). Запозичення з німецької мови (2 I т., с. 126).

Назва **каламарі** означає «чернильниця» (1 II т., с. 209), напр.: «*В руках каламарі держали, а За уха настромляли пір*» (3, с. 80). Через посередництво польської мови запозичене з латинської (2 II т., с. 346).

За текстом **мітелка** – це «метла» (1 II т., с. 433), напр.: «*Нептун же зараз взяв мітелку, І вимів море, як світелку*» (3, с. 38). Похідне утворення від *мести* (3 III т., с. 446).

Вислів **зеркальце** за текстом поеми «дзеркало» (1 I т., с. 378), напр.: «*В маленьке зеркальце дивилась, Кривитись жалібно училась*» (3, с. 96). Походить від праслов'янської форми «кидати погляд, оглядати» (пор. аналогічне за будовою і семантикою сербохорватської огледало «дзеркало») (2 II т., с. 58).

Слово **кунштики** за текстом поеми як «рисунокъ, картинка» (1 II т., с. 325), напр.: «*І з кунштиками, і з словами, Скрізь будуть брязкальця, дзвінки*» (3, с. 96). Очевидно, запозичене з німецької мови, можливо, за посередництвом польської мови *kunststuck* (2 III т., с. 143).

Вислів **рушники** за текстом поеми як «полотенце» (1 IV т., с. 91), напр.: «Щодень від Турна ждали свта, Уже нашили **рушників**» (3. с. 109). Припускається запозичення з угорської мови (2 VI т., с. 422).

Походження лексеми **ковер** трактується як «коверь» (1 II т., с. 261), напр.: «Де, як **коврами** застилати і підбирають по цвіту цвіт» (3, с. 112). Очевидно, етимологія цього слова бере свій початок із польської мови (2 II т., с. 482).

Назва **скатерть** очевидно, є результатом видозміни давнішого *дъскабрьть, утвореного з основ іменника дъска «дошка, стіл» і дієслова терети, тьру «терти» (2 V т., с. 267), напр.: «Ось **скатерть** шльонская, нешпетна, Її у Липську добули» (3, с. 114).

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що у поемі «Енеїда» письменник на позначення назв власне меблів використав чотири лексеми, які в сучасній мові відносяться до складу загальноживаної лексики: *лавка, стільця, скринька, стіл*.

До застарілої лексики відносяться три іменні назви: *каламар* «чорнильниця» (4 IV т., с. 74), *кушитик* «картинка» (4 IV т., с. 400), *ковер* «килим» (4 IV т., с. 203).

Найменування *ковер* (4 IV т., с. 203) може бути як застарілою, так і діалектичною лексикою.

Слово *ставник* (4 IX т., с. 634) відноситься до лексики конфесійного стилю – назв предметів церковного вжитку.

2.4. Особливості назв на позначення посуду

Слово **решето** позначало «рѣшето» (1 IV т., с. 14), напр.: «І хліба повне **решето**» (3, с. 53). Походження не зовсім ясне; зіставляється з мовою, а саме сербохорватською мовою *reseto* (2 V т., с. 570).

Письменник у поемі «Енеїда» вживає іменник **кухлик** на позначення «кухоль» (1 II т., с., 333), напр.: «І брагу **кухликом** тягли» (3, с. 39). Запозичене,

можливо, через польське посередництво з середньовісньонімецької або нововісньонімецької мови *kuefe* (2 III т., с. 165).

Назва **барильце** у тексті Котляревського виступає як «барило» (1 I т., с. 30), напр.: «*Барильця, пляшечки, носатку...*» (3, с. 110). Запозичено через польську мову з італійської або середньолатинської *barile* (2 I т., с. 143).

Найменування **пляшечки** позначає «бутылка» (1 III т., с. 199), напр.: «*Пляшки і чарочки побила*» (3, с. 147). Запозичення з польської мови *flasta* (2 IV т., с. 464).

У тексті поеми «Енеїда» виступає лексема **кубок** як «кубокъ» (1 II т., с. 317), напр.: «*Юпітер, все допивши з кубка, Погладив свій рукою чуб*» (3, с. 40). Споріднене з грецької мови (2 III т., с. 118).

Вислів **ланцет** за текстом поеми «невеликий хірургічний ніж, гострий з обох боків» (1 II т., с. 342), напр.: «*А лікар крізь ходив з ланцетом*» (3, с. 92). Через посередництво російської мови запозичене з французької *lanceta* (2 III т., с. 192).

Також назва **сковорідка** на позначення «сковорода» (1 IV т., с. 138), напр.: «*А брехунів там заставляли Лизать гарячих сковород*» (3, с. 86).

Найменування **кварта** у тексті Котляревського виступає як «кварта – посуда» (1 II т., с. 230), напр.: «*Послідки з кварти вимивав*» (3, с. 39). Через посередництво польської мови запозичено з латинської *quarta* (1 II т., с. 414).

Іменна форма **діжа** позначає «квашня, кадка, въ которой приготавлиють тѣсто» (1 I т., с. 390), напр.: «*І дна із діжок вибивали*» (3, с. 129). Споріднене з давньоіндійською мовою *dehmi* «мажу, ліплю» (2 II т., с. 88).

I. Котляревський вживає вислів **цебри**, котрий у тексті виступає зі значенням «большое ведро, (бадья)» (1 IV т., с. 426), напр.: «*Цебри сидушки там стояли І браги повнії діжки*» (3, с. 55). Запозичення з польської мови *seber* (2 VI т., с. 234).

Найменування **копистки** за текстом поеми «деревянная лопатка для мѣшаніи тѣста» (1 II т., с. 281), напр.: «*Соснові копистки стругали*» (3, с. 128).

Етимологія цього іменника бере свій початок із праслов'янської мови *korustь*, пов'язане з *kor-atі* «копати» (2 II т., с. 567).

Іменник **горщок** має значення «горшок» (1 I т., с. 316), напр.: «*Горщок сей черепком накрила, поставила його на жар*» (3, с. 102). Не зовсім ясна етимологія, існує версія, що ця назва утворена від основи праслов'янської мови (2 I т., с. 674).

Лексема **чарочки** позначало «чарка» (1 IV т., с. 455): «*Пляшки і чарочки побила*» (3, с. 147). Припускається спорідненість із давньоіндійською мовою *caruh* (2 VI т., с. 281).

Письменник у поемі «Енеїда» вживає назву **ложки** на позначення «ложка» (1 II т., с. 375), напр.: «*І роздавали всім ложки*» (3, с. 55). Етимології загальноприйнятої не має; припускається спорідненість із албанською мовою *luge* «ложка» (2 III т., с. 280).

Іменник **казани** за поемою «Енеїда» означає «казанок» (1 II т., с. 207), напр.: «*І м'яса в казани наклали*» (3, с. 54). Запозичення з тюркських мов *kazan* (2 II т., с. 340).

Найменування **вагани** у тексті Котляревського виступає як «*продолговатая деревянная миса, родъ небольшого корытца для пици*» (1 I т., с. 120): «*Всю страву в вагани вливали*» (3, с. 55). Походження не з'ясоване; спроба пов'язання з середньогрецькою мовою, яке виводилось від народно-латинської мови *savaneus* «попрожnistий» (2 I т., с. 318).

Письменник у поемі «Енеїда» вживає іменник **відра** на позначення «ведро» (1 I т., с. 227), напр.: «*Сивухи відер з п'ять Будянки*» (3, с. 116). Утворено від індоєвропейської мови **uodor* «вода» (2 I т., с. 394).

Іменна форма **ножі** позначає «ножик» (1 II т., с. 570), напр.: «*Ножами під боки штрихали*» (3, с. 86). Етимологія цього слова бере початок із праслов'янської мови *pozь* «ніж», пов'язане чергування голосних з *nizati* «низати, проколювати» (2 IV т., с. 96).

І. Котляревський вживає лексему **миски**, котра у тексті виступає зі значенням «родь глубокой тарелки» (1 II т., с. 427): «*Кругом наставили мисок*» (3, с. 39). Запозичення з тюркських мов (2 III т., с. 280).

Отже, серед назв посуду, що функціонують в поемі І. Котляревського «Енеїда» зустрічаємо слова з різних мов. У сучасній мові слова *миски, ножі, цебри, чарочки, ложки, копистки, казани, кварта, сковорідка, ланцет, кубок, пляшечка, барильце, кухлик, решето, діжа, горщик, відра*, є загальноновживані за «Словником української мови», лише слово *вагани* є застарілим (4 II т., с. 301).

2.5. Номени на позначення музичних інструментів

Один із проявів української культури є музичні інструменти. У тексті Котляревського можна зазначити три назви на позначення духових інструментів: *дудка, сопілка, труба* та п'ять іменників, які описують струнні інструменти: *кобза, бандура, скрипка, гуслі й цимбали*.

Наприклад, найменування **дудка** «дуда» (1 I т., с. 453), напр.: «*А дудка грала на балках*» (3, с. 42). Звуконаслідувальні утворення, пов'язані з вигуком, що відтворює голос птаха. Цей вислів в українську мову потрапив через запозичення з польської мови *dudek* (2 II т., с. 141).

Тоді як слово **сопілка** «свирѣль» (1 IV т., с. 168), напр.: «*Сопілка зуба затинала*» (3, с. 42). Походить із праслов'янської мови *sopelъ* (*sopelъка*) «сопілка» похідне від «сопіти, з шумом дихати» (2 V т., с. 354).

Іменник **труби** загальноприйнятої етимології не має; звичайно розглядається як раннє запозичення з германських мов і зіставляється давнім *trumba* «барабан, труба» (2 с. 623). У тексті письменника слово виступає як «музичний духовний інструмент» (1 IV т., с. 288), напр.: «*Литва на труби засурмила, Ведмедів зараз зупинила*» (3, с. 57).

До іменних форм, які описують струнні інструменти належить слово **кобзи**, котра у тексті виступає зі значенням «струнный музыкальный инструментъ» (1 II т., с. 259), напр.: «*І грали в кобзи і сліпці*» (3, с. 56). Саме ця

форма запозичена з тюркських мов; очевидно, походить від турецької мови *koruz* (2 II т., с. 476).

У тексті поеми «Енеїда» виступає слово **бандура** «музыкальний інструментъ въ родѣ гитары»(1 I т., с. 26), напр.: «**Бандура** горлиці бриньчала» (3, с. 42). Запозичене з праслов'янської мови або, можливо, через польську з італійської *pandura* (2 I т., с. 133).

Походження лексеми **скрипка** очевидно, походить від російського слова *скрип*, в українській мові до цієї форми приєднано суфікс із флексією *-к(а)*, звідси і маємо лексему *скрип-скрипка* (2 V т., с. 2), напр.: «Санжарівки **на скрипці** грали» (3, с. 42).

Іменник **гуслі** має значення «гусли» (1 I т., с. 342), напр.: «Ой ти, Давиде, свої **гусли** стрій» (3, с. 57). Похідне з праслов'янської мови *gosli* є похідним від дієслова *gosti* «густи (грати на струнному музичному інструменті)», до якого зводиться українське слово *густи* (2 I т., с. 626).

Вислів **цимбали** запозичено з латинської мови через посередництво польської *cymbalum* (2 VI т., с. 248). У поемі «Енеїда» назва виступає як «музичний інструмент» (1 IV т., с. 168), напр.: «Ой, ненько, **на цимбалах** грали» (3, с. 75).

Отримані в процесі дослідження висновки дозволять стверджувати, що в поемі «Енеїда» Котляревського вжито вісім найменувань на позначення музичних інструментів, які входять до хатнього начиння. Це іменники, котрі потрапили в сучасну українську мову через запозичення з польської мови: *дудка*, *цимбали*. Також похідні назви з праслов'янської мови: *гуслі*, іменна форма *сопілка* та *бандура* або, можливо, через посередництво польської. Дуже цікавим є тим, що лексема *труби* походить з германських мов слово *скрипка* з російської, а вислів *кобзи* бере свій початок із тюркських мов.

2.6. Терміни на позначення зброї

Слово **палаш** «палашъ» (1 III т., с. 88), напр.: «*В правій руці, палаш держе*» (3, с. 42). Запозичення з угорської мови *pallós* (2 IV т., с. 354)

Іменник **шабля** загальноновизнаної етимології не має; припускається давнє запозичення з угорської мови *szablya* «шабля», «різак» є суфіксальне утворення від *szabni* «краяти», «різати», при цьому наявність ш- пояснюється впливом з боку польської мови (помилковим мазурським гіперизмом) (2 VI т., с. 365). У тексті письменника слово виступає як «шабля» (1 IV т., с. 481), напр.: «*Із під бока шабеленьку витягає*»(3, с. 59).

Вислів **оружини** споріднений з литовською мовою *rengtis, rengiuos* «споряджатися» (2 IV т., с. 215), напр.: «*Рушниць, мушкетів, оружин Наклали повні гамазеї*» (3, с. 127).

Назва **рушниці** означає «ружъе» (1 IV т., с. 91), напр.: «*Рушниць, мушкетів, оружин Наклали повні гамазеї*» (3, с. 127). Етимологія цієї форми бере свій початок із чеської мови (можливо, через польське посередництво) *husnice*.

У тексті поеми «Енеїда» виступає слово **булдимки** походження неясне; пов'язується з *булдига* «порожнистий стовбур» (2 I т., с. 290), в українській мові виступає зі значенням «родь стариннаго ружья» (1 I т., с. 109), напр.: «*Гвинтівок, фузій без пружин, Булдимок, флінт і яничарок*» (3, с. 127).

I. Котляревський вживає лексему **флінта**, котра у тексті виступає зі значенням «родь ружья» (1 IV т., с. 378), напр.: «*Гвинтівок, фузій без пружин, Булдимок, флінт і яничарок*» (3, с. 127). Запозичення з німецької мови *flinte*; виникло внаслідок скорочення складного слова *flintbuchse* «кремінна рушниця» (2 VI т., с. 109).

Письменник у поемі «Енеїда» вживає іменник **яничарки** на позначення «родь ружьявалянок» (1 IV т., с. 541): «*Гвинтівок, фузій без пружин, Булдимок, флінт і яничарок*» (3, с. 127). Запозичення з турецької мови *yani seri* «нове військо (ополчення)» (2 V т., с. 354).

У тексті поеми «Енеїда » виступає слово **списи** як «копье» (1 IV т., с. 175), напр.: *«Перед себе **списи** наставлять, То мов мітлою все метуть»* (3, с. 127). Саме ця форма, очевидно, запозичена з польської мови *spisa* (2 V т., с. 354).

Вислів **гаківниці** за текстом поеми «длинное крѣпостное ружье» (1 I т., с. 266), напр.: *«В особливий закамарок Списів, пік, ратищ, **гаківниць»*** (3, с. 127). Запозичення з польської мови *hakownica* (2 V т., с. 354).

Форма іменника **щит** споріднена з литовською мовою *skietas* «перекладина на бороні, бердо» (2 V т., с. 354), напр.: *«Спис з прапором, **Щит** дуже знатний»*(3, с. 186). Має значення «щить» (1 IV т., с. 527).

Походження лексеми **гвинтівки**, очевидно, від польської мови *gwindowka*, утворений від прикметника *gwindowy* (2 V т., с. 354). Адже це «винтовка» (1 I т., с. 278), напр.: *«Гвинтівок, фузій без пружин, Булдимок, флінт і яничарок»* (3, с. 127).

За текстом **меч** – це «мечь» (1 II т., с. 421): *«Герб, він бере собі, **меч** він аргівський до боку чіпляє»* (1 IV т., с. 168). Очевидне запозичення з російської мови (2 III т., с. 454).

Слово **молоток** означає «молотоць» (1 II т., с. 423), напр.: *«Уздрів Венеру, затрусився, Із рук і **молоток** упав»*(3, с. 140). Запозичення з хетської мови *malatti-* «бойова зброя»; очевидно, давній варіант кореня іє. **met-* / *mot-* «кидати, метати» з інфіксом -l- (2 III т., с. 504).

Тоді як слово **клепало** «молотоць для отбивання косы» (1 II т., с. 250), напр.: *«Мерзенне чудо се стояло і било під двором в **клепало»*** (3, с. 95). Походить із праслов'янської мови *soreľь* (*soreľька*) «сопілка» похідне від «сопіти, з шумом дихати» (2 II т., с. 459).

Походження лексеми **кинджал**, очевидно, запозичення з кумикської мови (2 II т., с. 153). Іменник має значення «молотоць для отбивання косы» (1 II т., с. 250): *«Не пожалів того **кинджала**, Що батько у Дідони вкрав»* (3, с. 153).

Слово **ратище** у тексті Котляревського виступає як «древко копья; копье» (1 IV т., с. 7): «*А в особливий закамарок Списів, пік, ратищ, гаківниця*» (3, с. 127). Походження цього іменника неясне; можливо, результат скорочення запозиченого з чеської мови *ratiste* «ратище» (2 V т., с. 31).

У тексті поеми «Енеїда» виступає слово **кий** споріднене з литовської мови *kujis* «важкий ковальський молот» (2 II т., с. 420), в українській мові виступає зі значенням «дубина, палка, на кінці котрої шаровидне утолщення оть оставленной части корнятулубъ, шуба» (1 II т., с. 231), напр.: «*Різками, кнуттями, і киями, Щоб жар воєнний потушить*» (3, с. 125).

У нашому дослідженні ми з'ясували, що в поемі І. Котляревського вжито дев'ятнадцять слівформ на позначення військової лексики. Письменник використав дванадцять лексем, які в сучасній мові відносяться до складу загальноживаної лексики: *кий, кинджал, клепало, молоток, меч, гвинтівки, щит, списи, яничарки, флінт, рушниця, шабля, палаш*.

Найменування *булдимки, ратище, оружини* є застарілою лексикою в сучасній українській мові.

Лише іменник *гаківниця* «длиное крѣпостное ружье» є історичним.

Висновки до другого розділу

У поемі «Енеїда» І. Котляревського на позначення назв хатнього начиння описано шість тематичних груп: «назви одягу», «назви аксесуарів», «назви меблів», «назви одягу», «назви музичних інструментів», «назви зброї».

Описуючи хатнє начиння іменними формами назви на позначення одягу. Котляревський використовує двадцять найменувань, які належать до загальноновживаної лексики. Лише слово *кинді* є діалектичним і термін *серпанки* застарілим.

Також письменник вдало використовує десять іменників на позначення «назви аксесуарів», які відносяться до загальноновживаних слів. Лише іменник *шнурівка* «корсет» є застарілим. Це слово може входити до активного словника з набуттям нового значення «шнур»

За текстом письменник на позначення «назви меблів» використав чотири лексеми, які в сучасній мові відносяться до складу загальноновживаної лексики. До застарілої лексики відносяться три іменні назви: *каламар* «чорнильниця», *кунштик* «картинка», *ковер* «килим». Наприклад, вислів *ковер* може бути як застарілою так і діалектичною лексикою. Ще однією особливістю на позначення «назви меблів» стало слово *ставник*, котре відноситься до лексики конфесійного стилю, точніше назви предметів церковного вжитку.

Серед «назви посуду» в поемі «Енеїда» функціонують вісімнадцять номенів, які є загальноновживані за «Словником української мови», лише слово *вагани* є застарілим.

На позначення назв музичних інструментів письменник використовує слова: *дудка*, *цимбали*, *сопілка*, *бандура*, *гуслі*, *труби*, *скрипки* та *кобзи*.

Загалом, в поемі «Енеїда» використано три найменування на позначення зброї: *булдимки*, *ратище*, *оружини*, котрі є застарілими лексикою в сучасній українській мові. Лише іменник *гаківниці* «длиное крѣпостное ружье» є історичним.

РОЗДІЛ 3.

ЛЕКСИКА РІЗНОМАНІТНИХ ПРЕДМЕТІВ ДОМАШНЬОГО ПОБУТУ ЗА СЛОВНИКОМ «ОПЫТ РУССКО- УКРАИНСКОГО СЛОВАРЯ» М. М. ЛЕВЧЕНКА

У другому розділі ми розглядали особливості складу та функціонування назв хатнього начиння на матеріалі поеми «Енеїда» І. Котляревського. Зрозуміло, що в силу своєї специфіки художній твір не може охопити всю лексику розглянутої тематичної групи, що на той час функціонувала в українській мові. Для того, щоб з'ясувати особливості складу лексики на позначення предметів домашнього побуту тогочасної живої мови, ми залучаємо до розгляду словник «Опыт русско-украинского словаря» М. Левченка.

Усю зібрану лексику ми класифікуємо за тими самими тематичними групами, як і лексику обстежену в поемі «Енеїда» І. Котляревського.

3.1. Номен лексико-тематичної групи «Одяг»

У праці Михайла Левченка «Опыт русско-украинского словаря» описані слова, котрі ми поділяємо на такі підгрупи: а) взуття; б) верхній одяг; в) вироби з тканин.

А) У підгрупі «Взуття» нараховується три лексеми: найменування *патинки* (4, с. 6) запозичене в українську мову з польської мови *patynek* (2 IV т. с. 314). У сучасній мові це слово є застарілим, має значення «туфлі без каблуків», напр.: «Тихо ступали жовті *патинки* [Фатьми] по кам'яних сходах» (5 VI т., с. 93).

У поемі «Енеїда» слово *патинки* не зафіксовано.

Назва *черевик* (4, с. 2) у одинадцятитомному «Словнику української мови» це слово виступає з семантикою «вид невисокого взуття на шнурках або гудзиках», напр.: «Якби мені *черевики*, То пішла б я на музики» (5 XI т., с. 302).

Цей номен утворено з праслов'янської мови **cervo* «черевов» (спочатку черевик робили з тонкої шкіри, знятої з черева тварини) (2 VI т. с. 300).

У поемі «Енеїда» цей іменник не виступає.

Іменник **чобітки** (4, с. 6) як «рід взуття з досить високими халявами», напр.: «Хлопчик проворненько скинув з себе блискучі **чобітки** й подерся по планках під саму стріху» (5 XI т., с. 346). Розглядається вислів як запозичення з тюркських мов, походження яких невідомо, можливо, з перської *cabatan* (2 VI т. с. 300).

У поемі «Енеїда» ми зафіксували іменник *чоботи* (3, с. 44).

Отже, можемо сказати, що словник М. Левченка фіксує іменники *черевики*, *патинки*, які І. Котляревський не подає у поемі. Іменник *чоботи* присутній у поемі.

Б) До цієї підгрупи відноситься десять назв: іменник **каптан** (4, с. 2) у одинадцятитомному «Словнику української мови» це слово виступає з семантикою «старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами», напр.: «Верхнім одягом [запорізького козацтва] служив червоний **каптан** з гудзиками, підперезаний широким поясом» (5 IV т., с. 97). Слово запозичене з турецької мови *kaftan* (2 II т. с. 337).

У поемі «Енеїда» цей іменник не виступає.

Іменна форма **кирея** (4, с. 38) позначає «верхній довгий суконний одяг із відлогою». У сучасній мові це слово є застарілим, напр.: «А із яру В **киреї** козацькій Хтось крадеться» (5 IV т., с. 152). Є запозиченим з турецької мови *kerenge* (2 II т., с. 435).

У поемі «Енеїда» номен *кирея* виступає (3, с. 175).

Найменування **лахмани**, **лахміття** (4, с. 65) має значення «1. дуже старий, подертий одяг; 2. шматки, рештки подертого одягу», напр.: «На ліжку не було навіть соломи. Голі, заплямлені дошки прикриті **лахміттям**, що служило за матрац і ковдру». (5 IV т., с. 456). Походження цього іменника з праслов'янської мови, складне утворення з тих самих компонентів *lahu* «лахи» і *mot-* «мотлох» (2 III т., с. 203).

Найменування *лахмани*, *лахміття* не описано в поемі.

Назва **одежа** позначає «(костюмъ) – убрання; (парадная) – шати» (4., с. 89), напр.: «*Тимко схопився і, намагавши на жердці одежу, став хапливо зодягатися*» (5 V т., с. 524). Термін утворено зі старослов'янської мови (2 IV т., с. 158).

Іменна форма *одежа* не фіксує в поемі.

Назва **опоньча** (4, с. 38) має значення «старовинний верхній одяг, що мав вигляд широкого плаща», напр.: «*Гола шия і грудина [в чабана]; А з кремезного плеча Висне з стравою торбина І широка опоньча*» (5 V т., с. 703). Це слово прийнято вважати запозиченням з тюркських мов «верхній одяг», зближеного з *опона* «попона; покривало; ковдра; завіса; сукняна тканина» (2 IV т., с. 203).

Найменування *опоньча* не вжито в поемі.

Вислів **шаравари** (4, с. 99) у одинадцятитомному «Словнику української мови» виступає з семантикою «1. широкі штани особливого крою, які заправляють у халяви; 2. штани, які є частиною національного одягу деяких народів; 3. спортивні штани такого крою», напр.: «*Козаки повинні стояти коло зали по обидва боки дверей; повбирані в червону й синю одежу, пообшивану сріблом, в широких синіх шараварах з червоними смугами*» (5 XI т., с. 410). Іменну форму запозичено з давньоіранських мов *saravara* (2 VI т. с. 385).

У поемі «Енеїда» назва *шаравари* не виступає.

Найменування **штани** (4, с. 99) утворене від шити з праслов'янської мови *siti* (2 VI т. с. 472). У сучасній мові це слово має значення «одяг який має дві довгі або короткі холоші й закриває нижню частину тулуба та ніг», напр.: «*Платон був одягнений в сині штани-кльош і матроську сорочку з білосніжним коміром*» (5 XI т. с. 534).

У поемі «Енеїда» іменник *штани* (3, с. 44).

Іменник **юпка**, **юпчина** (4, с. 60) означає «1. верхній жіночий одяг у вигляді корсетки; 2. заст. чоловічий короткополий каптан з домашнього тонкого сукна», напр.: «*Жупан на ньому синій і китаєва юпка*» (5 XI т., с. 614).

Цей термін застарілий. Запозичений з італійської мови, можливо, за німецьким та французьким посередництвом *giuppa* (2 III т., с.62).

У поемі «Енеїда» слово *юпочка* зафіксовано (3, с. 42).

Таким чином, мовознавець фіксує шість найменувань: *опоньча, каптан, лахмани, лахміття, одежа шаравари*, котрі не застосовані в поемі «Енеїда», але три назви зафіксовано у працях І. Котляревського та М. Левченка – це *кирея, юпка, юпочка, штани* присутній у двох працях.

В) Лексикограф Михайло Михайлович також описує вироби з тканини, що становить вісім іменних форм: вживає лексему **завіса** (4, с. 102), за «Словником української мови» означає «1. велике полотнище для закривання просвіту в чому-небудь; 2. *театр.* уцільне або роздвоєне полотнище для закривання сцени від глядачів; 3. *спец.* ремарка в тексті п'єси на означення кінця дії », напр.: «Торкнула [княгиня] рукою **завісу** попереду, якою можна було відгородити куточок від допитливих очей » (5 III т., с. 52). Це слово похідне із праслов'янської форми *vesiti* «вішати», каузативна форма до дієслова *viseti* «висіти» (2 IV т., с. 218).

Іменна форма *завіса* не описана в поемі.

Іменник **китайка** (4, с. 65) означає «густа, переважно синя шовкова тканина, яку завозили з Китаю», напр.: «До столу, **вкритого китайкою**, вийшов оторопілий староста» (5 IV т., с. 155). Номен *китайка* запозичений з польської мови *kitajka* «блискуча шовкова тканина» (2 II т., с.439).

У поемі «Енеїда» слово *китайка* не зафіксовано.

М. Левченко вживає лексему **пелюшка** (4, с. 100) як «невеличке простиральце, в яке загортають немовлят », напр.: «Молодая Оленочка **синочка** родила, **Повила його, повила та у білії пелюшки**» (5 VI т., с. 115). Форма іменника *пеленка* споріднене з латинським *pellis* «шкіра» (2 IV т., с. 331).

Найменування *пелюшка* не зафіксовано.

Назва **полотенце** (4, с. 112) у одинадцятитомному «Словнику української мови» виступає з семантикою «1. те саме, що *полотно*; 2. частина мережки, яка являє собою широку смугу ажурного візерунка та розділяє групи дірочок у

ньому; 3. перетинка на лапці водоплавного птаха», напр.: «*Та й викине [Ошійська] на весну **полотенця** шматків чималенько*» (5 XI т., с. 302). Очевидно, споріднене з праслов'янською мовою *polъno* «лляна таканина» (5 IV т., с. 502).

У поемі «Енеїда» слово *полотенце* не зафіксовано.

Номен *прядиво* І. Котляревський не вживає.

Найменування **постіль** (4, с. 116) має значення «ліжка або те, що стелять на ліжка для сання; 2. геол. нижня верства гірської породи; 3. техн. частина машини або якого-небудь механізму», напр.: «*Вночі Роман прокинувся від холоду. Снав він завжди неспокійно, скидаючи **постіль***» (5 VII т., с. 376). Запозичення з праслов'янської мови *postolъ*, складне слово, утворене з основи *rod-* із значенням «нога» і компонента *tolъ*, очевидно, із значенням «підощва» (2 IV т., с. 537).

Найменування *постіль* не описано в поемі.

Слово **прядиво** (4, с. 100) позначає «волокно конопель, льону, бавовни, вовни», напр.: «*Як заробить [Мотря] конопель, – то й добре. Помочить їх, висушить, витіпа: костриця на топливо, волокно на **прядиво***» (4 VIII т., с. 365). Споріднене з литовською мовою *rinti* «плести, вити» (2 IV т., с. 336).

Номен *прядиво* не зафіксовано в поемі.

Вислів **мѣхъ** – це «(шуба изъ пушнаго звѣря) – хутро;(-овечій) – смух, смушок; (для ссыпки зерна) – мішок, міх; (большой мѣшокъ) – лантух; (нищенській) – сума, торба, торбина, міх; (на языкѣ нищихъ) – кайстра; (мѣшечекъ для сыра, пшена) – ворочок» (4, с. 73), напр.: «*Великий ковальський **міх** роздував розжарене вугілля*» (5 VII т., с. 757). Цей іменник в українську мову потрапив з праслов'янської мови; споріднене з литовською *maisas* «мішок» (2 III т., с. 487).

У поемі «Енеїда» іменник *мѣхъ* не описано.

Слово **рядно** (4, с. 31) у одинадцятитомному «Словнику української мови» це слово виступає з семантикою «1. вид простирадла або покривала з ряднини; 2. різнокольоровий килим або ковдра з грубої вовни», напр.: «*Як же вона була уражена гірко, коли, з її пряжі виткавши **рядна**, мати поділила між*

усіма» (5 VIII т., с. 923). Походження цього іменника бере свої початки з праслов'янської мови *гѣдъ «ряд»* (2 VI т. с. 154).

У поемі «Енеїда» слово *рядно* не зафіксовано.

Автор словника подає у своїй праці вісім найменувань на позначення виробів із тканини, такі як: *рядно, китайка, мѣхъ, пелюшка, прядиво, завіса, полотенце постіль* цих слів у поемі «Енеїда» ми не відзначаємо.

Зазначимо, що в тексті І. Котляревського широко представлена лексика на позначення головних уборів, а у праці М. Левченка широко описані найменування виробів із тканини.

3.2. Номен лексико-тематичної групи «Акcesуари»

М. Левченко фіксує лексику на позначення прикраси. Адже акcesуари не мають прямого функціонального призначення, але виконують важливу декоративну функцію. Тому Левченко вживає десять найменувань: лексема **булавка** (4, с. 7), котра у словнику виступає зі значенням «1. голка з голівкою на тупому кінці; шпилька», напр.: «*Сагайда відстебнув на грудях булавку*» (5 I т., с. 253). Вислів *булавка* запозичено з російської мови, в якій утворено від булава «*жезл, палиця з кулястим набалдашником*» (2 I т., с. 289).

У поемі «Енеїда» слово *булавка* не зафіксовано.

Слово **гаманець** (4, с. 60) позначає «1. шкіряну сумочку для грошей; 2. торбинку для тютюну, люльки та інших дрібних речей; 3. те саме, що бумажник», напр.: «*Жигай витягнув із засмальцьованого гаманця листочок паперу з адресою*» (5 II т., с. 24). Слово запозичено з тюркських мов – *гаман* (2 I т., с. 464), в українській мові до цієї форми приєднано суфікс – *ець*, звідси і маємо лексему *гаманець*.

У поемі «Енеїда» номен *гаманець* виступає (3, с. 82).

Назва **гребінець, гребінка, гребінчик** (4, с. 29) позначає «1. довгаста пластинка з зубцями для розчісування; 2. пристрій чи інструмент у вигляді довгастої пластинки з рядом зубців на один бік», напр.: «*Мати сиділа на полу,*

в самій сорочці й спідниці, розчісувала **гребінцем** сиве рідке волосся» (5 II т., с. 162). Вислів **гребінець** похідний від праслов'янської grebъ «гребу» (2 I т., с. 589).

У поемі «Енеїда» іменники *гребінець, гребінка, гребінчик* не описано.

Найменування **кільце** (4, с. 59) позначає «1. Предмет який має форму кола; 2. те, що має вигляд такого предмета», напр.: «*Намиста блискучі, штучне кільце на руки, дорогі сукна та шовкові тканини*» (5 II т., с. 65). Походження з праслов'янської коло «коло, колесо, круг» (вторинне -о- замість очікуваного -е-, як у праслов'янській nebo «небо») із збереженням давньої -es- основи «кільце, кільця». (2 II т., с. 515).

Номен *кільце* І. Котляревський не вживає.

Лексикограф Михайло Михайлович вживає у словнику вислів **стрічка** (4, с. 65) як «1. вузька смужка якої-небудь тканини, що використовується як прикраса; 2. смужка шовкової тканини певного кольору й розміру; 3. те, що тягнеться вузькою довгою смужкою (про шосе, річку, дорогу); 4. довга вузька смужка певного матеріалу, що використовується в техніці; 5. рухоме замкнуте полотно; 6. *заст.* Рядок », напр.: «*Коло скрині сидить молоденька гарненька дівчина в доброму намисті, в червоній **стрічці** на голові*» (5 IX т., с. 782). Цей іменник похідний від давньоруської мови *строчька «смужка» похідне від строка «поцяткована смужка» (2 V т., с. 447).

Найменування *стрічка* не описано в поемі.

Назва **сумка** (4, с. 60) позначає «1. Виріб із шкіри, тканини і т. ін., що має форму торбинки; 2. *анат.* утвір із сполучної тканини; 3. *зоол.* підчеревний мішок, у якому доношуються й розвиваються малята деяких тварин; 4. бот. у деяких грибів – клітина, в якій розвиваються спори », напр.: «*Аксесуари весняного одягу – взуття на зручному каблучі.. і прямокутна **сумка**, хустка на шії*» (5 IX т., с. 837). Через польську мову запозичене з німецької *suta, sumka* (2 V т., с. 473).

Номен *сумка* зафіксовано в поемі (3, с. 46) .

У словнику «Опыт русско-украинского словаря» М. Левченка. виступає слово **торба, торбинка, торбочка** (4, с. 60) як «вид дорожнього мішка, що його носять звичайно за плечима», напр.: «У **торбі** за плечима в нього лежали шматок оленього м'яса та кілька сухарів» (5 X т., с. 200). Запозичення з тюркських мов (2 V т., с. 602).

Терміни *торба, торбинка, торбочка* І. Котляревський не вживає.

Іменник **ладівниця** (4., с. 99) за «Словником української мови» виступає як «сумка або пояс з футлярами для рушничних і пістолетних патронів», напр.: «Обличчя в Чубенкових бійців були зосереджені й уважні, .. вони діловито мацали й розстібали **ладівницю**» (5 IV т., с. 434). Іменник запозичений із середньовіснійнімецької мови, можливо, через посередництво польської *laden* «вантажити; заряджати» (2 III т., с. 181).

Найменування *ладівниця* не зафіксовано в поемі.

Тоді як слово назва **перстінь** (4, с. 102) у одинадцятитомному «Словнику української мови» це слово виступає з семантикою «1. кільце з дорогого металу; 2. *перен.*, *діал.* коло, кільце», напр.: «На товстих куцях пальцях блищали важкі золоті **персні** з дорогими блискучими камінцями» (5 VI т., с. 333). Споріднене з праслов'янською мовою, що в свою чергу означає «палець» (2 IV т., с. 359).

Найменування *перстінь* не зафіксовано.

Найменування **пояс** (4, с. 119) у словнику виступає як «1. смуга для підперізування одягу; 2. стан, талія, попереk; 3. род. У *перен.* те, що має вигляд смуги; 4. *геогр.* частина поверхні земної кулі між двома меридіанами; 5. *геогр.* частина поверхні земної кулі між паралелями; 6. *спец.* смуга однорідних фізичних об'єктів; 7. *анат.* частина скелета; 8. *архт.* широка горизонтальна оздоблена орнаментом; 9. *економ.* певний простір, смуга, яка становить частину в поділі території країни», напр.: «Везе Марко Катерині Сукна дорогого, А батькові шитий **пояс** Шовку червоного» (5 VII т., с. 495). Назва похідна від праслов'янського *rojasati* «оперізувати; оперезати» утвореного за допомогою

префікса ро- «по-» від дієслова *jasati* спорідненого з литовським *juostas* «підперезаний» (2 IV т., с. 549).

У поемі «Енеїда» іменник *поясь* вживається (3, с. 44).

У висновку відзначимо, що сім слів: *гребінець, гребінка, гребінчик, кільце, стрічка, торба, торбинка, торбочка, ладівниця, нагай, перстінь* Котляревський не зафіксує.

Лише три іменні форми ми можемо зустріти на сторінках поеми «Енеїда»: *гаманець, сумка, поясь*.

3.3. Номен лексико-тематичної групи «Меблі. Хатнє начиння»

Дуже важливим атрибутом української хати є меблі, призначенні для комфорту, зберігання різних предметів, тому у словнику «Опыт русско-украинского словаря» М. Левченка виступають слова на позначення: А) власне меблів; Б) окремих предметів житла.

А) У першій підгрупі лексикограф описує чотири найменування: форма іменника **ліжко** (4, с. 62) виступає як «признач. для лежання мебля у вигляді рами на ніжках з двома спинками», напр.: «*Я розстелю золоті шати, й на ліжку з трав і конвалій так солодко відпочивати вам буде*» (5 IV т., с. 509). Вислів *ліжко* споріднене з давньонімецькою *ligen* «лежати» (2 III т., с.258).

І. Котляревський найменування *ліжко* не зазначає в поемі.

М. Левченко вживає вислів **колиска** (4, с. 9), котрий у словнику виступає зі значенням «1. невеличке ліжечко для спання і колисання дитини; 2. уроч. Батьківщина; 3. діал. Гойдалка», напр.: «*Мені наче сниться, що хитав мене хтось у колисці і співав надо мною тихесенько*» (5 IV т., с. 222). Етимологічно неясно; можливо разом с *колисати, колихати* зводилось до праслов'янської мови колю «колесо» (2 II т., с.510).

У поемі «Енеїда» вислів *колиска* не виступає.

Левченко М. М. фіксує чотири найменування на позначення власне меблів: термін **топчан** (4, с. 32) запозичене в українську мову з тюркської мови

tarcan (2 V т. с. 602). У сучасній мові це слово є застарілим, має значення «вид ліжка з дощок без спинок», напр.: «*Тато сидів коло вікна на топчані*» (5 X т., с. 37).

Номен *топчан* не зафіксовано в поемі.

Вислів **скринька** (4, с. 65) запозичений в українську мову з латинської і (у східнослов'янські мови через польську) із середньовісньонімецьку мову (2 V т., с. 286). У сучасній мові це слово має значення «великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовних предметів», напр.: «*Кілька років зберігала Яресьчиха в скрині синове срібло*» (5 IX т., с. 318).

У поемі «Енеїда» іменник *скринька* зафіксовано (3, с. 48).

Б) До інших назв, пов'язаних з житлом, належить сім іменних форм: слово **жердка** (4, с. 24), запозичене із старослов'янської мови (2 I т., с. 367). У сучасній мові це слово має значення «1. горизонтально підвішена чи прикріплена перекладина, на яку вішають одягу; 2. взагалі усяка підвішена палиця, перекладина », напр.: «*Доки вони ходили від жердки до жердки, на яких один біля одного на плечиках висіли різних кольорів і розмірів костюми, Макса покликали до інших покупців*» (5 II т., с. 520).

У поемі «Енеїда» іменник *жердка* не вказується.

Слово **віз** (4., с. 24) позначає «1. засіб пересування на чотирьох колесах з кінною або воловою тягою; 2. приблизна міра ваги, обсягу, що дорівнює поклажі одного воза», напр.: «*Проїздили з навісним брязкотом вози, навантажені будівничим матеріалом*» (5 I т., с. 667). Іменник **віз** спорідненений з литовським «везти» (2 I т., с. 345).

Вислів *віз* у Котляревського не зафіксовано.

Найменування **ковер** (4., с.58) означає «заст., діал. килим», напр.: «*Тут малиновий ковер на всю долівку, малинові дивани і крісла*» (5 IV т., с. 203). Переконливої етимології цього мандрівного терміна не має; за фонетичними ознаками найімовірнішим є походження з давніх тюркських мов, але конкретні джерела запозичення не зовсім ясні; можливо слов'янські форми походять від турецького слова *kovōg* «килим» (2 II т., с.482).

Номен *коврами* І. Котляревський вживає (3, с. 112).

Найменування *кочерга* (4, с. 60) пов'язаний з російським *кочера* «сукуватий стовбур», *когора* «довга соснова балка із зігнутих кінцями» (2 III т., с. 66). У сучасній мові це слово має значення «1. знаряддя для переміщення палива в печі; 2. техн. довгий металевий прут для розмішування розтопленої сталі», напр.: «*Кинулась [мати] деркач з-під печі, закладений кочергами, витягати*» (5 IV т., с. 315).

У поемі «Енеїда» слово *кочерга* не зафіксовано.

Іменна форма *кресало* (4, с. 89) загальноприйнятої етимології не має; від праслов'янської мови «обігнути» як назва зігнутого предмета (2 IV т., с. 154). У сучасній мові це слово має значення «залізне або сталеве знаряддя для викресування вогню з кременю», напр.: «*Мар'ян кладе дрівця у піч, виймає з кишені кресало, кремінь і губку*» (5 IV т., с. 315).

У поемі номен *кресало* не виступає.

До іменних форм, які описують хатне начиння належить слово *ціпок* (4, с. 116), котре у словнику виступає зі значенням «1. ручне знаряддя для молотьби; 2. очищена від пагонів частина тонкого стовбура», напр.: «*Дванадцять років тому служив я в Чирви, махав ціпком на току, молотив жито*» (5 XI т., с. 240). Припускається спорідненість з грецькою мовою (2 VI т., с. 259).

Найменування *ціпок* не зафіксовано.

Назва *віхоть* (4., с. 508), котре у словнику виступає зі значенням «1. жмут клоччя, шматок старої тканини тощо для миття й чищення чого-небудь; 2. жмут соломи, сіна тощо», напр.: «*Федя старанно віхтем витирає свій кран*» (5 I т., с. 690). Цей термін запозичений з російської мови *вехоть* (2 I т., с. 407).

Іменна форма *віхоть* не описана в поемі.

У словнику «Опыт русско-украинского словаря» М. Левченка виступає слово *піч* (4, с. 102) як «1. споруда призначена для опалення приміщення, випікання борошняних виробів; 2. споруда для теплової обробки матеріалів у якому-небудь технологічному процесі», напр.: «*Біля печі заклопотано*

торохтіли рогачами сусідки» (5 VI т., с. 551). Запозичення з тюркських мов (2 V т., с.602).

Термін *піч* П. І. Котляревський не вживає.

На підставі зробленого дослідження, можна зробити наступні висновки, що дев'ять слів на позначення окремих предметів житла та власне меблів: *ліжка, колиска, топчан, жердка, віз, кочерга, кресало, ціпок, віхоть, піч* Котляревський не вживає. Два іменники *скринька, коврами* письменник фіксує у поемі «Енеїда»:

3.4. Номени лексико-тематичної групи «Посуд»

Михайло Левченко показав лексичне багатство української мови на позначення виробів з глини, скла, металу тощо, які використовують для приготування або подавання їжі, напоїв. Адже вже у XIX столітті для приготування кожного виду їжі використовували спеціальний посуд.

М. Левченко описує дванадцять назв: термін **банка** (4, с. 2) запозичене в українську мову з німецької або голландської мови (2 I т., с. 134). У сучасній мові це слово є застарілим, має значення «вид ліжка з дощок без спинок», напр.: «1. скляна, металева посудина; 2. мед. невеликі грушовидні скляночки з потовщеними вінцями»,напр.: «Сажнів великим кишеньковим ножом вигорнув у миску з банки консерви» (5 I т., с. 100).

Номен *банка* не зафіксовано в поемі.

Назва **бочка, боченок** (4, с. 6), котре у словнику виступає зі значенням «велика дерев'яна або металева циліндрична посудина» , напр.: «*На лимані не солили риби в бочках на просіл* » (5 I т., с. 223). Це найменування походить із праслов'янських форм остаточно не визначене; виводиться або з германських мов, зокрема від давнього *botahha* «бочка, діжка» (2 I т., с. 240).

У поемі «Енеїда» іменні форми *бочка, боченок* не виступають.

М. Левченко вживає лексему **бутелька** (4, с. 7), котра у словнику виступає зі значенням «діал. пляшка», напр.: «*Тисячі бутельок* [для бенкету] *виставляли*

рядочками» (5 I т., с. 264). Найменування через польську мову «butel» запозичене з французької «bouteille» (2 I т., с. 308).

Вислів *бутелька* не зафіксовано в поемі.

Слово **виделка** (4, с. 11) виступає як «знаряддя для їди, що має форму ручки з кількома зубцями», напр.: *«Ходжаєв став мовчазний і більше длубав виделкою в тарілці, ніж їв»* (5 I т., с. 384). Цей іменник в українську мову потрапив від польського *widly*; к виникло на місці польського внаслідок зближення з українським «вила» (2 I т., с. 370).

Термін *виделка* П. І. Котляревський не вживає.

Номен **горщикъ** (4, с. 28) виступає як «глиняний посуд, у якому варять їжу», напр.: *«В кутку, на великому просторому дощаному столі, стояло кілька горщиків з якимись рослинами»* (5 II т., с. 139). Слово *горшокъ* є не зовсім ясним утворенням від праслов'янської основи (2 I т., с. 574).

У поемі «Енеїда» слово *горшок* зафіксовано (3, с. 102).

Найменування **діжа**, **діжка** (4, с. 6), котре у словнику виступає зі значенням «1. низька широка дерев'яна діжка, в якій готують тісто на хліб; 2. виготовлене у цій посудині тісто» (5 II т., с. 301). Споріднене з давньоіндійською мовою *dehmi* «мажу, ліплю» (2 II т., с. 88).

Номен *діжа* І. Котляревський вживає (3, с. 129).

Назва **кадка** (4, с. 55) позначає «велика дерев'яна або металева циліндрична посудина з плоским дном». Цей іменник запозичений у старослов'янську і давньоруську з грецької мови (2 II т., с. 339).

У поемі «Енеїда» слово *кадка* не виступає.

Українська мова запозичила з праслов'янської мови вислів *koruto* «водопійна колода \ корито» (спочатку «видовбана з колоди, з пня мілка посудина») (2 III т., с. 21). Наприклад, лексема **корито** (4, с. 60), котру М. Левченко описує як «дерев'яна довгаста посудина для годівлі або напування тварин, птиці», напр.: *«Дебелі пружні голі руки товклись у кориті, викидаючи лікті та розгортаючи шмат білизни»* (5 IV т., с. 291).

Номен *корито* не зафіксовано в поемі.

Вислів **миска** (4, с. 5) запозичений в українську мову з тюркських мов (2 III т., с. 280). У сучасній мові це слово має значення «1. посудина у вигляді широкої чашки; 2. посудина, що призначена для різних господарських потреб», напр.: «*Дві миски на столі, одна з бараболею товченою, гарячою, друга з кислим молоком*» (5 IV т., с. 176).

Найменування *миска* зафіксовано (3, с. 39).

Назва **покришка** (4, с. 63), котре у словнику виступає зі значенням «предмет, яким накривається, закривається що-небудь зверху; кришка», напр.: «*Вона полізла з рогачем у піч, засунула горщик, обгорнула жаром, накрила покришкою*» (5 V II т., с. 50). Це найменування походить із праслов'янських форм остаточно не визначене; виводиться або з германських мов, зокрема від давнього *botahha* «бочка, діжка» (2 I т., с. 240).

Іменну форму *покришка* І. Котляревський не вживає.

Можна зазначити, що десять найменувань: *банка, бочка, боченок, бутелька, виделка, діжа, діжка, кадка, корито, покришка* Котляревський не зафіксує.

Лише чотири назви: *горщик, діжа, діжка, миска* зазначено у поемі.

3.5 Номени лексико-тематичної групи «Музичні інструменти. Зброя»

Лексикограф Михайло Левченко вдається більш до вузького опису музичних інструментів, тому їхня кількість нараховує чотири найменування: лексема **балабончик** (4, с. 7) – це «*діал. брязкальце, бубонець*», напр.: «*І дзвоник, і балабончики, і на скрипці музика ріже*» (5 I т., с. 93). Пов'язаний з праслов'янським *бубон*, який у свою чергу споріднений з давньоіндійською «мукання корів», з литовською «бурчати» (2 I т., с. 275).

Найменування *балабончик* у поемі не виступає.

Іменник **балалайка** (4, с. 2) запозичений з російської мови ; а як складне утворення з двох синонімічних основ *bal-* «балакати, гомоніти» і *vaj-* «розповідати» (2 I т., с. 123). У сучасній мові має значення «музичний

триструнний інструмент з декою у формі трикутника»,напр.: *«Іван приніс з другої кімнати балалайку і вдарив гонака»* (5 I т., с. 94).

Вислів *балалайка* не вживається в поемі.

Термін **бубен** (4, с. 7) пов'язана з праслов'янським *бубон*, який у свою чергу споріднений з давньоіндійською «мукання корів». (2 I т., с. 275). У сучасній мові це має значення «ударний музичний інструмент», напр.: *«По всьому селі пішла чутка, що в нас весілля; музики грають, у бубен б'ють, – весело було, бучно!»* (5 I т., с. 245).

Номен *бубен* не зафіксовано в поемі.

Найменування **брязкальце** (4, с. 29) означає «предмет, що бряжчить (від ударів або трясіння)», напр.: *«Старець вибиває у брязкальце»* (5 I т., с. 243). Аналогічним за складом приголосних до слова *брязкальце* є литовські форми з різним ступенем вокалізму *brezgiu, brengsti* «зазвучати, забриніти, застукати, загрюкати» (2 I т., с.272).

Номен *брязкальце* І. Котляревський не вживає.

Серед назв зброї, що функціонує у словнику М. Левченка широко описані ось такі іменні форми: іменна форма **дріб** (4, с. 36) виступає зі значенням «дрібні свинцеві кульки, які вживаються для стрільби з мисливської рушниці», напр.: *«– А дріб чи кулі я сам роблю. Ого, я майстер на це! – похвастався дід»* (4 II т., с. 413). Очевидно іменник споріднений із готською *ga-draban* «вирізати, висікати, видовбувати» (2 II т., с. 129).

У поемі «Енеїда» вислів *дріб* не виступає.

Слово **довбешка** (4, с. 11): виступає – це «дерев'яний молоток або взагалі замашна палиця з потовщенням на кінці»,напр.: *«Дід Панас луснув шуку по голові довбешкою. Риба зітхнула й простяглася»* (5 II т., с. 330). Споріднене з литовським *delba* «держак вил» (2 II т., с. 99).

Термін *довбешка* Котляревський не вживає.

Іменник вислів **ратище** (4, с. 102) загальноприйнятої етимології не має; можливо, є віддієслівним утворенням із давньоруської мови *ратити* «ворогувати» (2 V т., с. 30). У сучасній мові має значення «спис», напр.: *«Вже*

третьй день тривали лови. Багато оленів-рогачів і чорногривих турів лягло головами від стріл і **ратищ** боярських» (5 VIII т., с. 454).

Вислів *ратище* не вживається в поемі.

У словнику «Опыт русско-украинского словаря» М. Левченка виступає лексема **риштунок** (4, с. 14) – це «заст. спорядження», напр.: «*Тарас їде вулицею Умані. Спис і шабля, дорожня баклага при сідлі, похідний горщик з саламахою, порохів набой, пута на коні та інший **риштунок** і сам його вигляд свідчили про довгу і важку путь*» (5 VIII т., с. 93). Запозичення з німецької мови *rusten* «споряджати; озброювати» (2 V т., с. 86).

Найменування *риштунок* у поемі не виступає.

Вислів **таран** (4, с. 11) запозичений в українську мову з середньовісньонімецької мови *tarant* (2 V т., с. 518). У сучасній мові це слово має значення «старовинне знаряддя у вигляді колоди з металевим наконечником для руйнування мурів, воріт і башт фортеці під час облоги», напр.: «*Ударами **таранами**, підвішених на ланцюгах, воїни [римські] руйнували мури ворожих міст*» (5 X т., с. 38).

Номен *таран* не зафіксовано в поемі.

Левченко вживає вислів **оружжина** (4, с. 92), котрий у словнику виступає зі значенням «заст. зброя», напр.: «*Єдиним **оружням** Остановим була вода, і він од часу до часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе*» (5 V т., с. 751). Лексема споріднена з литовською мовою *rengtis, rengiuos* «споряджатися» (2 IV т., с. 215)

У поемі «Енеїда» вислів *оружини* виступає у поемі (3, с. 127).

Назва **спис** (4, с. 102) позначає «1. холодна зброя у вигляді гострого металевого наконечника на довгому держаку; 2. заст. список», напр.: «*На грудях – червоні стрічки, за плечима – в кого берданка, в кого гвинтівка, а в кого й саморобний **спис** на мотузку*» (5 IX т., с. 509). Саме ця форма, очевидно, запозичена з польської мови *spisa* (2 V т., с. 354).

Слово *спис* І. Котляревський не вживає (3, с. 127).

У нашому дослідженні ми з'ясували, що слів на позначення музичних інструментів у М. Левченка значно менш ніж у І. Котляревського. Лексеми: *балабончик, балалайка, бубен, брязкальце* у поемі «Енеїда» не вживаються.

Тоді як іменні форми на позначення зброї значно ширше описані, напр.: *довбешка, дріб, ратище, риштунок, таран*, а також іменники *оружини, стис*, які зафіксовано у І. Котляревського.

Висновки до третього розділу

У словнику «Опыт русско-украинского словаря» М. Левченка. на позначення хатнього начиння знаходимо слова, які можна покласифікувати на п'ять тематичних груп: «найменування одягу», «найменування аксесуарів», «найменування меблів», «найменування посуду», «найменування музичних інструментів та зброї».

Тематичну групу «Одяг» можна поділити на підгрупи а) взуття; б) верхній одяг; в) вироби з тканини.

А) До першої підгрупи належить три іменні форми: *черевики, чобітки*, котрі за одинадцятитомним «Словником української мови» відносяться до загальноновживаної лексики, та номен *патенки*, котрий є застарілим.

Б) Підгрупа «Верхній одяг» фіксує десять назв: *каптан, лахмани, лахміття, одежа, опоньча, шаравари, штани* є загальноновживаними іменниками.

Лексема *кирея* є застарілою. Найменування *юпка, ючина* за «Словником української мови» є застарілим лише у другому значенні, напр.: 1. верхній жіночий одяг у вигляді корсетки; 2. *заст.* чоловічий короткополий каптан з домашнього тонкого сукна

В) Вісім найменувань на позначення виробів із тканини, такі як: *китайка, пелюшка, полотенце, прядиво, мґхъ, рядно*, які є загальноновживаними.

У наш час лише слово *завіса* може бути загальноновживаним зі значенням «велике полотнище для закривання просвіту» та театральним, спеціальним

терміном позначати «полотно для закривання сцени від глядачів; ремарка в тексті п'єси», а також лексема *постіль* може вживатися як геологічний та технічний терміни зі значенням «нижня верства гірської породи; частина якогонебудь механізму».

У тематичну групу «Акcesуари» входить чотирнадцять найменувань: булавка, гаманець, гребінець, гребінка, гребінчик, стрічка, сумка, торба, торбинка, торбочка, кільце, ладівниця, перстінь, пояс є загальноновживаними.

Тематичну групу «Найменування меблів» можна поділити: А) власне меблі; Б) окремі предмети житла.

А) До першої підгрупи належить чотири вислови: *колиска, ліжко, скринька, тапчан*, які є загальноновживаними.

Б) Іменники на позначення окремих предметів житла належить сім лексем: *віхоть, жердка, кочерга, кресало, ціпок, піч*, які є загальноновживаними.

За одинадцятитомним «Словником української мови» номен *віз* може бути загальноновживаним зі значенням «засіб пересування на чотирьох колесах» та застарілим – «назва сузір'я північної півкулі із семи зірок». Слово *ковер* є застарілим та діалектним, що позначає «килим».

Четверта тематична група, що позначає «Посуд» фіксує дванадцять іменних форм: *банка, бочка, боченок, виделка, горщикъ, діжа, діжка, кадка, корито, миска, покришка*, котрі є загальноновживаними.

Вислів *бутелька* є діалектним, що означає «пляшка».

До п'ятої тематичної групи відносять найменування, що позначають музичні інструменти та зброю.

Михайло Левченко вживає чотири назви на позначення музичних інструментів : *балалайка, бубен, брязкальце*, котрі загальноновживаними.

Іменник *балабончик* є діалектним, що позначає «балабон».

Лексика на позначення хатнього начиння у лексикографічній праці І. Котляревського представлена значно ширше, ніж у тексті М. Левченка.

ВИСНОВКИ

Лексика української мови становить продукт багатьох епох, оскільки вона формувалася упродовж тривалого часу. Лексичний склад української мови тісно пов'язаний з історією українського народу. Лексико-тематична група назви хатнього начиння тут не становлять винятку.

На сучасному етапі розвитку української мови група найменувань хатнього начиння є досить різноманітною як за семантикою, так і за походженням.

Отримані в процесі написання магістерської роботи результати дозволяють стверджувати, що у поемі «Енеїда» І. Котляревського та в «Опыте русско-украинского словаря» М. Левченка кількість іменників на позначення домашнього начиння є різною. Це можемо пояснити різними настановами авторів: у Котляревського маємо художній текст, а у Левченка – лексикографічну працю.

У досліджених працях **іменники на позначення одягу** можна поділити на такі підгрупи: а) взуття; б) верхній одяг;

Слід вказати, що в тексті І. Котляревського широко представлена лексика на позначення в) головних уборів, а у праці М. Левченка широко описані найменування в) вироби із тканини.

А) І. Котляревський використовує три іменники на позначення взуття, наприклад: загальноживані лексеми *чоботи*, *сап'янці*, та діалектний вислів *кинді*.

Словник Левченка фіксує три найменування: *черевики*, *патинки*, які Котляревський не подає у поемі. Лише вислів *чоботи* присутній у поемі

Б) Письменник використовує сімнадцять іменних форм на позначення верхнього одягу. До складу, якого належить десять загальноживаних найменувань: *сорочка*, *халатик*, *запаска*, *кунтуш*, *жупан*, *плац*, *шушон*, *свитки*, *штани*, *кожухи*.

Сім термінів вийшли із загального вжитку: *дульєти, капота, юпочка, дерга, охвота, керєя*.

Михайло Левченко фіксує дев'ять номенів. Шість назв: *опоньча, каптан, лахмани, лахміття, одежа шаравари*, котрі не застосовані в поемі «Енеїда», але три терміни зафіксовано у працях І. П. Котляревського – це *кирєя, юпка, юпочка, штани* присутній у двох працях.

В) Автор поеми «Енеїда» не тільки перевдягнув героїв в український верхній одяг, він навіть чітко та майстерно описав головні убори, котрі є загальноновживаними на сьогодні – це шість номенів: *капелюх, бриль, очіпок, шишак, косинка, шапка* та застаріла назва серпанки.

Лексикограф М. Левченко вживає вісім термінів на позначення виробів із тканини, такі як: *рядно, китайка, мґхь, пелюшка, прядиво, завіса, полотенеце постіль* цих слів у поемі «Енеїда» ми не відзначаємо.

До другої **лексико-тематичної групи «Акcesуари»** в поемі «Енеїда» належить одинадцять слів на позначення акcesуарів. Десять із цих іменників є загальноновживаними: *гаманець, пояс, ланцюжок, намисто, стьожка, бляха, сумка, гудзики, платки, ремінці*. Лише лексема *шнурівка* є застарілою, що позначає «корсет».

У праці «Опыт русско-украинского словаря» зафіксовано десять іменних форм на позначення акcesуарів. Сім номенів: *гребінець, гребінка, гребінчик, кільце, стрічка, торба, торбинка, торбочка, ладівниця, нагай, перстїнь*; та лише три іменні форми ми можемо зустріти на сторінках поеми «Енеїда»: *гаманець, сумка, поясь*.

Третя тематична група описує найменування на позначення **власне меблів**. І. Котляревський вживає тринадцять назв. Чотири вислови, котрі в сучасній мові відносяться до складу загальноновживаної лексики: *лавка, стільця, скринька, стіл*. Три номени належать до застарілої лексики: *каламар «чорницьця», кунитик «картинка», ковер «килим»*.

Слово *ковер* може бути як застарілою так і діалектичною лексикою.

Термін *ставник* відноситься до лексики конфесійного стилю, точніше до назви предметів церковного вжитку.

Прикрасою декору української хати у поемі «Енеїда» були й номени: *балдахін, мітелка, дзеркальце, рушники, скатерть*.

Левченко фіксує **чотирнадцять іменних форм** на позначення власне меблів. Сім слів: *гребінець, гребінка, гребінчик, кільце, стрічка, торба, торбинка, торбочка, ладівниця, нагай, перстінь* не виступають у Котляревського.

Лише три найменування ми можемо зустріти на сторінках поемі «Енеїда»: *гаманець, сумка, поясь*.

До четвертої лексико-тематичної групи «Посуд» у поемі вжито вісімнадцять назв. Сімнадцять іменників є загальноновживаними за «Словником української мови»: *миска, ніж, чарочка, кварта, черепок, ланцет, кубок, пляшечка, барильце, копистка, кухлик, решето, цебри, діжа, горщик, відра, казани*; лише слово *вагани* є застарілим, виступає як «продолговатая деревянная миса, родъ небольшого корытца для пиши».

У М. Левченка зафіксовано чотирнадцять іменників. Можна зазначити що, десять найменувань: *банка, бочка, боченок, бутелька, виделка, діжа, діжка, кадка, корито, покришка* І. Котляревський. не застосовує.

Лише чотири назви: *горщикъ діжа, діжка миска* зазначено у поемі.

П'ята тематична група описує вісім слів на позначення музичних інструментів, які входять до хатнього начиння. У поемі «Енеїда» можна виокремити три іменних форми на позначення духових інструментів: *дудка, сопілка, труби* та п'ять термінів, які описують струнні інструменти: *кобзи, бандура, скрипка, гуслі й цимбали*.

У нашому дослідженні ми з'ясували, що слів на позначення музичних інструментів у Левченка значно менш ніж у Котляревського. Лексеми: *балабончик, балалайка, бубен, брязкальце* у поемі «Енеїда» не вживаються.

До шостої групи на позначення посуду письменник І. Котляревський описує сімнадцять номенів на позначення зброї. Письменник використовує

тринадцять найменувань, які в сучасній мові відносять до складу загальноновживаної лексики: *кий, кинджал, клепало, молоток, меч, щит, списи, флінт, шабля, палаш, гвинтівки, рушниці, яничарки*.

Три словоформи є застарілими: *булдимки, ратище, оружин*.

Один вислів, який у сучасній мові є історичним, це *гаківниця* «длиное крѣпостное ружье».

Серед назв зброї, що функціонує у словнику М. Левченка, широко описані сім номенів, напр.: *довбешка, дріб, риштунок, таран*, а також іменники *оружини, ратище, спис*, які зафіксовано у І. Котляревського.

Загалом І. Котляревський на позначення домашнього начиння використав вісімдесят п'ять найменувань. Шістнадцять лексем продовжують праслов'янські форми, напр.: *клепало, гудзики*; тринадцять термінів запозичені з польської мови напр.: *запaska, охвота*; одинадцять назв мають неясне походження, напр.: *сорочка, кибалка*; на третьому місці німецька мова, адже саме через її посередництво сім найменувань вживаються в сучасній українській мові, напр.: *ланцюжок, бляха*; коли як по шість іменників походять із російської, наприклад: *лава*; латинської: *кварта*, та тюркських мов: *гаманець*. Невелика кількість (2–3 слова) запозичені з інших мов, наприклад: з сербохорватської: *решето*; білоруської: *стільця*; литовської: *кий*; грецької: *кубок*.

М. Левченко фіксує шістдесят дев'ять номенів на позначення хатнього начиння. Двадцять дві іменні форми загальноприйнятої етимології не мають; споріднені з праслов'янською мовою, напр.: *черевики* -**cervo* «череве» (спочатку черевик робили з тонкої шкіри, знятої з черева тварини) або *лахмани, лахміття*» (складне утворення з тих самих компонентів *лаху* «лахи» і *mot-* «мотлох»); сім найменувань з тюркської мови, напр.: *опоньча*; шість номенів з польської мови, напр.: *виделка*; п'ять термінів литовського походження: *прядиво*; чотири іменники мають давньоіндійське запозичення, напр.: *бубен*; а також російське, напр.: *булавка*; три лексеми з турецької мови, напр.: *ковер*; дві назви з давньоруської мови, напр.: *ратище*; два терміна з

середньовісньонімецької мови, напр.: *таран*; по два номени мають латинське запозичення, напр.: *пелюшка*; італійське – *ючина*; із грецької – *кадка*; німецької або голландської – *банка*; старослов'янського походження іменник – *одежа*. Невелика кількість (1–2 слово) запозичено з інших мов, наприклад: із давньонімецької: *ліжко*; готської: *дріб*; перської: *чобітки*.

І Котляревський, і М. Левченко зафіксували у своїх текстах іменники на позначення назв хатнього начиння з двох періодів розвитку української мови. Як показало наше дослідження ця лексика загалом продовжує вживатися в сучасній українській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К., 1965. – 192 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: [навч. посіб.] / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
3. Безлай Ф. Опыт работы над словенским этимологическим словарем / Ф. Безлай // Межд. симпозиум проблем славянских этимологических исследований в связи с общей проблематикой современной этимологии (23–24 января 1967 г.) : Тезисы докл. – М., 1966. – 10–11 с.
4. Бибик С. П. Побутовизм як лінгвокультурема / С. П. Бибик // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Філологічна. – 2008. – Вип. 10. – С. 31–35
5. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика : Учебн. пособие для вузов / Л. М. Васильев. – М. : Высшая школа, 1990. – 176 с.
6. Войтів Г. В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV – XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. / Г. В. Войтів. – Львів, 1995. – 24 с.
7. Грабович Г. Семантика Котляревщини [Мова творів І. Котляревського] / Г. Грабович // Сучасність. – 1995. – № 5. – С. 65–74.
8. Гримашевич Г. І. Динаміка лексики одягу в говірках Середнього Полісся / Г. І. Гримашевич // Філологічні студії. Науковий вісник КДПУ : зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2011. – Вип. 6. – С. 133–139.
9. Грищенко А. П. Сучасна українська літературна мова / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько і ін. – К. : Вища шк., 1997. – С. 98–253.
10. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. В. Закревська. – Львів, 1997. – 230 с.
11. Дзензелівський Й. Дослідження лексики українських говорів (стан і перспективи) / Й. О. Дзензелівський // Записки НТ ім. Т. Г. Шевченка. – Львів, 1990. – Т. ССХХІ. – С. 249–261.

12. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : збірник актових документів / підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін. – К. : Наукова думка, 1981. – 316 с.

13. Довгань С. Господарські будівлі селянського двору на південному сході Поділля (с. Горлівка Теплицького району) / Сергій Довгань // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 2. – С. 96–99.

14. Дудник Н. В. Етнолінгвістичний зміст поеми І. Котляревського «Енеїда» / Н. В. Дудник // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць. – Полтава, 2009. – Вип. 6. – С. 113–119.

15. Етнографія України : Навч. посібн. / За ред. проф. С. А. Макарчука. – Вид. 2-е, перероб. і доп. Львів : Світ, 2004. – 242 с.

16. Єрмоленко С. Я. Глибини мови і стилю «Енеїди» І. Котляревського / С. Я. Єрмоленко // Рідний край : науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – Полтава, 2003. – № 2(9). – С. 54–62.

17. Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.

18. Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словарь / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів, 1886. – Т. I–II. – С. 632.

19. Історія української мови. Синтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк. – К. : Наук. думка, 1983; див. рецензію; Преображенская М. Н. Історія української мови. Синтаксис // Вопр. язїкознання. – 1985. – № 2. – С. 150–152.

20. Козачук Г. О. Назви хатніх меблів у говірках Правобережної Київщини / Г. О. Козачук // Дослідження з української діалектології. – Київ : Наукова думка, 1991. – 117–125 с.

21. Кушнір В. Особливості декорування традиційного житла українців Буго-Дністровського межиріччя та Буджака / В. Кушнір // Народна творчість та етнологія. – 2011. – № 4. – С. 9–21.

22. Лозко Г. Українська хата та її інтер'єр / Г. Лозко // Українське народознавство. – Харків, 2005. – С. 424–428.

23. Мазурик Д. В. Сучасні тенденції в оновленні лексики української літературної мови / Д. В. Мазурик // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2000. – Вип. 29. – С. 177–182.

24. Матвіяс І. Г. Діалектна основа лексики і фразеології в українській літературній мові / І. Г. Матвіяс // Мовознавство : науково-теоретичний журнал. – 05/2007. – № 3. – С. 23–27.

25. Максимчук В. В. Особливості лексикографічного представлення авторських лексичних новотворів у сучасних неологічних словниках / В. В. Максимчук // Наукові записки. Серія „Філологічна”. – Острог : Видавництво Національного університету „Острозька академія”, 2010. – Вип. 17. – С. 256–264

26. Мацько Л. І. Українська мова в кінці ХХ ст. / Л. І. Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.

27. Миронова Г. М. Назви одягу від давнини до сучасності / Г. М. Миронова // Культура слова. – Вип. 14. – С. 54–60.

28. Мрозіцька У. Л. Інтра- та екстралінгвальні чинники розвитку мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень в українській мові) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / У. Л. Мрозіцька. – Ужгород, 2001. – 20 с.

29. Муляр І. В. Лексико-семантичні особливості назв меблів житлового приміщення / І. В. Муляр // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : Міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. ХХІІІ, ч. 4. – С. 284–293.

30. Муляр І. В. Формування назв меблів житлового приміщення в українській мові : автореф. дис. канд. філол. наук: спец. / І. В. Муляр. – Д. : 2013. – 20 с.

31. Німчук В. В. Лексика давньоруського побуту / В. В. Німчук // Культура слова : респ. міжвід. зб. – Київ, 1983. – Вип. 25. – С. 48–53.

32. Новіцька О. І. Номінація жіночого та чоловічого поясного одягу в говірках Підгаєччини / О. І. Новіцька // Філологічні студії. Науковий вісник КНУ : зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. 9. – С. 319–328.

33. Пилинський М. Із спостережень над мовою та стилем «Енеїди» І. Котляревського / М. Пилинський // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 25–29.

34. Пискунов Ф. Словник живої народної, писемної і актової мови руських югівщан російської і Австрійсько-Венгерської цесарії. – К., 1882. – 304 с.

35. Піцура Тетяна. Назви хатніх речей в українських говорах Карпат: стан вивчення, склад, структурна організація / Т. Піцура // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії. До 100-річчя Миколи Андрійовича Грицака. – 2008. – Вип. 12. – С.168–170.

36. Пономарів О. Д. Культура слова : Мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.

37. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : [підр.] / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.

38. Русанівський, К. С. Симонова та інші. Ділова мова Волині і Надніпрянщини – XVII ст. : зб. актових документів / підгот. : В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1981. – 316 с.

39. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського район. / І. В. Сабадош. – Ужгород, 2008. – 480 с.

40. Сергєєва М. С. Житло / М. С. Сергєєва // Історія української культури. – Київ. – 2001. Том 1. – № 9. – С. 15. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/istkult/ikult15.htm>

41. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка / И. И. Срезневский. – Москва : Книга, 1989. – Т. I–III. – С. 806.

42. «Скло України. Історія та сучасність» // Матеріали наукової конференції. – Львів, 1995.

43. Словник – довідник археології / [уклад. та кер. авт. кол. Н. О. Гаврилюк]. – К. : Наукова думка 1996 . – 430 с.

44. Словник іншомовних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.

45. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. [ред. Д. Гринчишин, М. Чікало] / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2013. – Вип. 16.– 200 с.

46. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 Українська мова / О. А. Стишов. – К. : 2003. – 35 с.

47. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови XX ст. / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.

48. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.

49. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. ; за ред. О. Д. Пономарева. – 4-е вид. – К. : Либідь, 2008. – 488 с.

50. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства) / Михайло Лукич Худаш. – К. : АН УРСР, 1961. – 164 с.

51. Чепелик В. Традиційна народна хата Київщини / В. Чепелик // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 5–6. – С. 20–27.

52. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004 – 824 с.

53. Українська мова : Енциклопедія / голова редкол. В. М. Русанівський. – [вид. 3-тє, зі змінами і доп.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

54. Українська минавшина: Ілюстративний етнографічний довідник. –2-е

вид. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. К. : Либідь, 1994. – 256 с.

55. Уманець М. Словарь російсько-український / [укл. М. Уманець, А. Спілка]. – 1893–1898 –Т. 1–4.

56. Федорець С. А. Мовні новоутворення: запозичення чи засмічення / С. А. Федорець // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Х. : ХДПУ, 2000. – Вип. 5. – С. 104–106.

57. Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Г. Ф. Шило. – Львів, 2008. – 288 с.

58. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2004. – 638 с.

59. Ющук І. П. Українська мова : підручник / І. П. Ющук. – 3-є вид. – К. : Либідь, 2006. – 640 с.

60. Ющук І. М. Українська мова : підручник / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2008. – 639 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : в 4-х т. / за ред. Б. Д. Грінченка. Київ, 1907–1909.
2. Етимологічний словник української мови : в VII т. / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; за ред. кол. : О. С. Мельничука (гол. редактор) та ін. – Київ : Наукова думка, 1982–2012.
3. Котляревський. І. П. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи / І. П. Котляревський. – Київ : Наукова думка, 1982. – 320 с.
4. Левченко М. М. Опыт русско-украинского словаря / М. М. Левченко. – Киев : Тип. Губернскаго управления, 1874. – 190 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980.

АНОТАЦІЯ

Сокур О. О. Назви предметів домашнього начиння в поемі «Енеїда» І. Котляревського: склад, особливості, функціонування / О. О. Сокур. – Рукопис. – Кривий Ріг, 2018. – 71 с.

У кваліфікаційній праці досліджено склад та особливості функціонування назв хатнього начиння в українській мові впродовж ХІХ ст. Зібраний фактичний матеріал систематизовано за тематичними групами, проаналізовано з погляду фонетичних, семантичних, словотвірних та лексичних особливостей; описано історію функціонування окремих слів, яку підкріплено етимологічним аналізом; виявлено системні зв'язки в окремо взятій групі лексики на позначення назв домашнього начиння.

Ключові слова: назви хатнього начиння, тематична група лексики, граматична форма, назви страв, назви меблів, назви зброї, назви одягу, назви аксесуарів.